

TÜRK-İSLÂM FİLOZOFU
İBN SİNÂ (980-1037)
HAYATI VE ESERLERİ

Nihat Keklik

ÖNSÖZ

Bin yıl önce, Ağustos 980 tarihinde, bugünkü *Özbekistan* sınırları içinde *Buhârâ* şehrinin *Afşene* köyünde dünyaya gelen ve Haziran 1037 tarihinde *Hemedan* (veyâ İsfahan)'da¹ elliye yedi yaşında vefât eden İbn Sînâ, sâdece *filozof* olarak değil, aynı zamanda *bilgin* olarak ta, hem İslâm dünyasında hem de Ortaçağ Hristiyan dünyasında, (*Avicenna* adıyla)² ün kazanmış bir *Türk filozofu*'dur.

İbn Sînâ, kendisi gibi Türk asıllı *Fârâbî* (m. 870-950) doğrultusunda *filozof* olmuş, (—zaten o da, *Meşşâiler Okulu*'na mensuptur—) ve yine Türk asıllı bilgin-filozof *Bîrûnî* (m. 973-1051) ile ilmî tartışmalar yaparak, *bilgin* hüviyetini kazanmıştır. Ayrıca meşhûr bağımsız düşünür *Ebul-Hasen el-Amirî* (öl. m. 991) ile tartışmaları olmuş* ve Meşşâî ekolünün ahlâkçı filozofu *İbn Miskeveyh* ile görüşmüştür.

1 Buradaki doğum ve ölüm tarihleri için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât el-Â'yân* (nşr. Dr. İ. Abbâs, Beyrut, 1968), 2/161.

2 *İbn Sînâ* ismi, (İbranca bir telaffuz olarak: *Aven-Sina*'dan) latinceleştirilmek suretiyle, *Avicenna* imlâ ve telaffuzunu kazanmıştır.

* Bkz. br. 53 (*Liste-II/no. 87*).

Felsefî eserlerinin sayısı ve niteliği daha yüksek olmakla beraber, *pozitif ilimler*'de ve özellikle *tıbb* alanında, İslâm tıb tarihinde ve (belki de ondan daha çok) Avrupa tıb tarihinde, (modern tıbbın kurulduğu 16 ncı asra kadar), rakipsiz bir otorite olarak kendini kabûl ettirmiştir.

Biografisi, kısmen «otobiografi» olarak zamanımıza ulaşmıştır. yüksek devlet hizmetlerinde bulunmuş (—nitekim vezirlik = bakanlık yapmıştır) ve çok faal geçen kısa bir ömür içinde, (gece yarılana kadar çalışarak) yüzlerce eser bırakmıştır.

Düşünce ve ilim târihinde böylesine yaygın bir şöhrete sâhip olduğu içindir ki, yaklaşık olarak yüz yıldan bu yana, onun hakkında önce Ayrupada başlayan yeni araştırmalar ve yayınlar, (—çoğunlukla Avrupa dillerinde olmak üzere—), yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Buna rağmen en az 276 tane eserin yazarı olan bir düşünür için, doldurulması gereken bir çok boşluklar daha vardır. İşte mahdut sayfalar içine sığdırılacak olan bu mülâhazalar, ba his konusu yayınlar zincirine eklenecek bir halkadan ibârettir.

A — İBN SİNÂ'NIN BİOGRAFİSİNİN BEŞ SAFHAYA AYMASI

İbn Sinâ'nın hayatında, birbirinden oldukça farklı, beş safha vardır ki, bunlardan :

Birinci safha, onun dünyaya geldiği 980 yılından başlayıp, *Sâmânî* sarayına dâvet edildiği 997 senesine (16 yaşma) kadar olan devredir. Bunun tipik özelliği, İbn Sinâ'nın erken ve sür'atli şekilde gelişen zekâsıyla, normal yapıda insanlara nazaran, hayret edilecek ölçüde bilgi hazînesine sâhip olmasıdır. Nitekim on yaşındayken, o devrin klasik eğitimini bitirdikten sonra, *mantık* ve *Öklid Geometrisi* okumuş, hattâ kendisine yardım eden hocasının hatâlarını ortaya çıkaracak bir düzeye ulaşmıştı. Bu arada *fıkah* (İslâm hukûku) deslerine de devâm ediyordu. Ayrıca, —kendi kendine okumak sûretiyle—, *fizik* ve *metafizik* kitaplarını da incelemekteydi. Onaltı yaşlarına kadar geçen bu devrede, *pozitif ilim* taraflısı bir zekâyâ sâhip olan İbn Sinâ'nın çektiği tek güçlük, Aristoteles'in *Metafizika* adındaki eseriydi. Çünkü bu eseri bir türlü

anlayamadığını ve maksadının ne olduğunu hiç kavrayamadığını, (otobiografisinde) bizzat itirâf ediyordu. Bununla berâber, *Fârâbî*'nin bir eserini tesâdüfen satın alarak okumuş ve *metafizik* konusundaki güçlüklerini hallederek râhata kavuşmuştu. Nihâyet *onaltı* yaşındayken *tıp ve fizioloji* okumağa başlamış ve inanılmayacak kadar kısa bir sürede (: bir yıl zarfında), bu alanda da kendini kabûi ettirebilecek ölçüde *tıp bilgini* olmuştu; *Deneyler* yapıyor ve *umûmî kurallar* bulmağa çalışıyordu. Bütün bunlar, 16 yaşlarında tamamlanmıştı ve İbn Sînâ, *Buhârâ* şehrindeyken (—yüksek düzeyde bir mâliyeci olan babasının himâye ve nezâretinde—) ceyran etmekteydi.

İkinci safha'ya gelince, bu da 997-1005 tarihleri arasında geçen sekiz yıllık bir devredir ki İbn Sînâ o sıralarda 17-25 yaşları arasında bulunmaktadır. Bu devre, İbn Sînâ'nın hayâtında bir dönüm noktasıdır. Çünkü, çocukluğundan beri hiç ayrılmadan ikâmet ettiği *Buhârâ* şehri, aynı zamanda *Sâmânîler devleti*'nin başkentidir. Bu hânedanın ünlü bir hükümdârı hastalanmıştır ve devrin büyük doktorları, sultânın hastalığına çâre bulmaktan âciz kalmışlardır. İşte bunun üzerinedir ki, o sırada 17 yaşında bir delikanlı bilgin olan İbn Sînâ, hasta hükümdârı tedâvî etmek için Saraya davet ediliyor. Sultânı tedâvî etmekte gösterdiği başarı, ona iki türlü nîmetin kapılarını açıyordu : Önce, *saray doktoru* oluyor ve sonra da sarayın özel *kütüphâne*'sindeki *tıp kitapları*'m okuyup incelemek müsâadesini, bizzat hükümdardan alıyordu. Bu ise, onun tıp alanında rakipsiz düzeye ulaşması sonucunu verecektir. Nitekim gece gündüz demeden ve durup dinlenmeksizin, *tıp* üzerinde çalışıyordu. Yalnız bâzı üzücü olaylar, bu mes'ut devreye gölge düşürmekteydi. Çünkü 22 yaşındayken, (m. 1002 senesinde) babasını kaybetmişti ve bu tarihten itibâren yirmibeş yaşma kadar geçecek üç yıl zarfında İbn Sînâ'mn râhatı biraz bozulacaktır. Bunun sebebi belki de *Sâmânî devleti*'nin zayıflamağa başlaması (—çünkü bu devlet, 1005 senesinde yıkılacaktır—) veyâ bilmediğimiz başka olaylar yüzünden, İbn Sînâ'mn bâzı küçük memuriyetlerde çalışmak zorunda kalmasıdır. Her ne olursa olsun görülüyor ki bu devre, onun hayatında *tabâbet* (doktorluk) ve bu bilgi dalında incelemeler (deneyler) yaptığı, herkesten çok derinleştiği bir safha olmuştur. İlk eserlerinden birkaç tanesi de bu devrede yazılmıştır.

Üçüncü safha'ya gelince, m. 1005-1012 senelerini kapsayan bu devrede İbn Sînâ, birçok şehirlerde bulunmak üzere, meşakkatli ve uzun seyâhatlara çıkıyordu ki o sıralarda, 25-32 yaşları arasında bulunmaktaydı. Önce, anavatanı olan Özbekistan ve Türkmenistan bölgelerinde (Buhâra dolaylarında) dolaşüyor, sonra da birbiri ardına çeşitli vilâyetlere gidiyordu. Öyle görünüyor ki İbn Sînâ, bundan önceki ikbâl devresinin hasretini çekmektedir ve kendisini takdir edip ağır layacak bir saray çevresi aramaktadır. Nihâyet kendi bölgesine yakın yerlerde, *Ziyârîler* denilen bir devletin, edîb ve bilgisever hükümdârının yanına gitmek istiyor. Fakat bu hükümdârın âsiler tarafından öldürüldüğünü (m. 1012) haber alınca, zâten hastalanmış bir durumdayken, *Cürcân*'a gelip yerleşiyordu. Gerçi bâzı kimselerden maddî ve mânevî destek görmekteydi (nitekim kendisine bir ev satın almışlar ve geçimini sağlamışlardı) fakat bunların yanısıra nâil olduğu en büyük bahtiyarlık *Cürcân* şehrinde, ilk defâ tanıyacağı *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'dir ki bu genç, *İbn Sînâ*'nm talebesi olacak ve bir daha (25 yıl süresince, yânî İbn Sînâ'nm vefâtına kadar) yanından ayrılmayacaktır. Şu halde üçüncü safha'mn tipik özelliği, uzun ve yorucu seyâhatlar yapmasıdır ve yukarıda işâret ettiğimiz üzere, İbn Sînâ o sıralarda 25-32 yaşları arasında bulunmaktaydı.

Dördüncü safha ise, m. 1012'den 1024 senesine kadar uzayan oniki yıllık devredir. Bu safhaya girerken 32 yaşında bulunan İbn Sînâ, bir yandan *felsefî eserler* yazmakta, diğer yandan da *pozitif ilimler* ve özellikle *tıp* alanındaki bilgisi ve eserleri bakımından, 'olgunluk çağı'nı yaşamaktadır. Hayatı ancak 57 sene sürecek olan ve bu sebeple ihtiyarlık devresini idrâk edemeyen İbn Sînâ'nm bu dönemdeki özel hayatı, (şâşaalı görünmekle berâber), bir sürü tatsız olaylarla doludur. Nitekim *Büveyhî devleti* nezdinde *vezâret* (bakanlık) mertebesine yükseliyor, *politika* ve *devlet idâresi*'nde dâimâ mürâcaat edilen bir kişilik kazanıyor fakat siyâset bakımından uğradığı iftiralar, onun hapse atılmasına ve âsiler tarafından evinin yağma edilmesine sebep oluyor. Demek ki İbn Sînâ, bu devresinde *aktif politika*'ya atılmış ve başına türlü dertler açılmıştır. Ama bütün bunlar, onun *felsefe* ve *tıp* alanlarındaki çalışmalarını engellemiş değildir. Çünkü, gündüzlerini devlet işlerine ayıran İbn Sînâ, gecelerini de (sabahlara kadar) ders vermeğe ve kitap yazmağa tahsîs

ediyordu. Nitekim eserlerinin bir kısmı da, bu devrede (32-44 yaşları arasında) yazılmış görünmektedir. Bu safhanın da tipik bir özelliği vardır ki o da, (*Büveyhîler* devresinde), *siyâset ve ilim*'in birlikte yürütülmesi fakat bu siyâset ibtilâsımın bâzı nâhoş olaylara zemîn hazırlamasıdır.

Beşinci safha'ya gelince, bu da m. 1024 yılından, başlayarak vefât edeceği 1037 senesine kadar olan devredir ve bu sıralarda İbn Sînâ 44-57 yaşları arasında bulunmaktadır. Daha önce *Büveyhîler* nezdinde bir süre şatafatlı fakat bir süre de sıkıntılı günlerden sonra *Hemedân*'dan gizlice kaçarak, *Kâkûyîler*'in hüküm sürdüğü *İsfahân* bölgesine ulaşan İbn Sînâ, bu hânedânın en tanınmış hükümdârından samîmi ilgi görmüştü. Birçok eserlerini, râhât ve huzûr içinde yazmak ve yazılması yarım kalan kitaplarını da tamamlamak imkânını bulmuştu. *Astronomi* alanında gözlemler yapıyor ve bâzı astronomi âletleri icad ediyordu. Bu sırada *Gaznelîler* ordusu, *İsfahâna* girmiş ve İbn Sînâ'nın bâzı kitapları ve âletleri de, savaş karışıklığı sırasında zarar görmüş, kaybolmuştu. Sıhhati de gittikçe bozuluyordu. Özellikle baş ağrılarından şikâyetçiydi ve kendi kendini tedâvî etmeğe çalışıyordu. O devrin pek yaygın hastalığı olan *kulunç* (coliques)'tan da izdirap çekmekteydi. Onun servetini paylaşmak için âdetâ ölümünü bekleyen hizmetçilerinin de ihânetine uğradığı rivâyet edilmektedir. Nihâyet, iyice râhatsızlanmıştı ve bu yüzden kendini tedâviden de vaz geçmişti. Böylece 1037 senesinde Tanrının rahmetine kavuşuyordu. Görülüyor ki İbn Sînâ bu safhada, (daha önceki safhaların aşırı yorgunluk ve yıpranmalarına rağmen), kitaplarını yazmak ve sistemini tamamlamak bakımından en râhat devresini geçirmiş olmakla berâber, sıhhat bakımından da birden bire çökmeğe başladığı bir devresini idrâk etmiştir*.

* *İbn Sînâ*'nın (dn. 4'te zikredilecek olanlarla birlikte) biyografisi ve eserleri hakkında referanslar için bkz. Brockelmann, GAL, 1/452 ve *Suppl.* 1/812; ayr. H. Ziyâ Ülken, *İbn Sînâ* madd. *Isl. Ans.* 52/807-824; Beyhaki (öl. 1170), *Tetimme Sivân el-hikme* (nşr. lahore, 1935 ayr. Tâceddin el-Fârisî, *Tarih el-Şeyh ve Fihristü kütübîhi* (Ayasofya ktp. 48-49). Bunların yansıra *İbn el-Kıftî* (öl. 1248) ile *İbn Ebî Useybia* (öl. m. 1270)'nın eserleri (bkz. br. dn. 4), İbn Sînâ'nın vefâtına kadar olan safhaları tıpatıp aynı lafızlarla tekrarlamaktadır. En güvenilir metinler bu iki müellifin eserinde bulunduğu için, onlara dayandık. Geraktığı yerlerde ise, *İbn Hallikân* (öl. m. 1282)'in eseri de (bkz. br. dn. 5) göz önünde tutulmuştur.

Yukarda görüldüğü üzere bâriz çizgilerle birbirinden ayrılan bu beş safhaya göre, gelecek sayfalardan itibâren *İbn Sînâ'nın biyografisi* (bizzat kaynaklara dayanılmak sûretiyle) tasvir edilecektir. Yalnız önemli bir nokta daha vardır ki, şimdiden belirtilmesi icâb eder : İbn Sînâ'nın biyografisi, (hayatının belli bir safhasına kadar), bir *otobiografi*'dir yâni bizzat kendisi tarafından anlatılmıştır. Otobiografi olan bu kısım, İbn Sînâ'nın 32 yaşına kadar geçen olayları kapsamaktadır. Bundan sonraki yılların olaylarıysa, vefâlı ve sâdık öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'nin hâtıra ve ifâdelerinden izlenebilecektir.

Gerek *otobiografi* kısmı ve gerekse *Cüzcânî*'nin anlattıkları, (—arapça olarak yazılmış—) bir takım *felsefe tarihleri* sâyesinde zamanımıza ulaşmıştır ki bunlara, *Klasik Kaynaklar* diyoruz³. Bu sınıfa giren *kaynaklar*'dan özellikle iki tânesi⁴, hemen hemen aynı bilgileri (vesikaları) aktarmaktadır ve zâten bir birine yakın tarihlerde (miladî 13 üncü asırda) yazılmıştır. Üçüncü bir kaynağımız ise⁵, bâzı ilâveler ve değişiklikler yaparak (üstelik mezkur otobiografi'yi hikâyeleştirmek sûretiyle), İbn Sînâ'nın hayatını ve bâzı eserlerini tesbit etmemizde yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla biz, daha çok iki kaynak üzerine dayanacağız ve yeri geldikçe üçüncüsünden, de faydalanacağız.

3 *Klasik Kaynaklar*'m mâhiyetleri ve kronolojisi hakkında bkz. N. Keklik, *Felsefe; Mukâyeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar*, (İst. 1978) s. 305-320.

4 İbn el-Kıftî, *İhbâr el-ulemâ bi ahhâr el-hukemâ* (Filozofların biyografilerini, bilgilerin haber vermesi) nşr. *Julius Lippert*, Leipzig 1903; ayr. nşr. *M. Emîn el-Hancı*, h. 1326 (Biz bu neşre dayanacağız). İbn Ebî Useybia, *Uyûn el-enbâ fi tabakât el-etübbâ* (Doktorların Biyografileri konusunda, haberlerin kaynakları, nşr. *August Müller*, 1882; ayr. nşr. *Dr. N. Rızâ*, Beyrut, 1965 (başka neşirleri de bulunmakla birlikte, biz Beyrut neşrine dayanacağız) *İbn Ebî Useybia*'daki otobiografi, rahmetli *Prof. M. Şerefeddin Yaithkaya* (ö. 1949) tarafından, 1936 yılında Türkçeye tercüme edilip yayımlanmıştır: Bkz. *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sînâ: Hayatı ve Şahsiyeti Hakkında Tedkikler* (TTK Yayınları, VII. Seri, No. 1, İst. 1937 içinde (ikinci kısımda). Fakat belirtelim ki bizim burada sunmakta olduğumuz tercüme ile bu tercüme arasında önemli farklar vardır.

5 İbn Hallikân, *Vefeyât el-â'yân* (Seçkinlerin ölümleri) (n. 1'de gösterilen neşrinden başka: nşr. *Wüstenfeld*, 1841; ayr. İngilizceye tercümesi olarak: *Baron Mc Guckin de Slane*, (İbn Khallikan's Biographical Dictionnary) adıyla, (Paris-London, 1843-1871) dört cilt halinde çevrilmiştir.

Aa) *İbn Sînâ'nın hayatındaki birinci safha* (m. 980-997 arası)
(Çocukluk ve gençlik devresi)

Bilindiği üzere İslâmiyete girişimizden sonra yetişen Türk filozofları (—zâten *Türk-İslâm Felsefesi* deyimini bu anlamda kullanıyoruz—) kendi eserlerini, o zamanların *ilim ve felsefe* lisânı sayılan *arapça* olarak yazmışlardır. Bunu, garipsememelidir çünkü, Ortaçağ Hristiyan düşünürleri (ve hattâ Rönesans'tan sonra yaşamış bâzı avrupalı filozoflar) dahî, eserlerini kendi kültür çevrelerinin ilim ve felsefe lisânı sayılan *latince* olarak kaleme almışlardır. Nasıl ki, onların isimleri bile *latinceleştirilmiş* ise, Türk filozoflarının da isimleri, (o zamanın kültür modasına uyularak) *arapçalaştırılmış* bulunuyor, yâni araplarm âdetlerine göre yazılıp okunuyordu⁶. Bu sebebledir ki İbn Sînâ'nın da tam ismi (âdetâ bir soy kütüğü olarak) : *Ebû Alî el-Huseyn ibn Abdullâh ibn Sînâ* şeklinde tesbît edilmiş ve ona bir de *el-Şeyh el-Reis* (Baş Önder) unvanı verilmiştir. Burada görülen «uzun isim» den anlaşılıyor ki onun kendi ismi *Hüseyn*'dir; babasının adı *Abdullâh* ve dedesinininki de *Alî*'dir. Bu âile, *Sînâ-Oğlu* (İbn Sînâ) denilen bir atadan türediği için, *İbn Sînâ* künyesi âdetâ bir «soyadı» haline gelmiş ve filozofumuz bu *künye* ile (*İbn Sînâ* künyesiyle) tanınmıştır. *El-Şeyh el-Reis* unvanıysa, *felsefe* ve özellikle *tıp* alanlarında, *Baş Önder* (rakipsiz şahsiyet) haline gelmesinden dolayı verilmiş olmalıdır. Şu halde *şeyh* kelimesi (—günlük lisanımızda bilhassa tasavvuf mensupları hakkında kullanılmakla beraber—) lugat bakımından : *lider*, *önder*, *yaşlı kimse* vs. gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim gramer, şiir, vs. gibi edebiyat alanlarında yahut astronomi, matematik, felsefe vs. gibi ilim dallarında yetişmiş birçok meşhurlara da, (bu lugat anlamıyla) *şeyh* denilmekteydi.

Öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'ye bizzat kendisinin dikte ettiği ve Klasik Kaynaklar sâyesinde zamanımıza ulaşan bu «otobiografî» ye bakacak olursak, İbn Sînâ kendi hayatını şöylece anlatıyor:

⁶ Bkz. N. Keklik, *Türk-İslâm Felsefesi : Metod ve Tatbîkât* (Teksir olarak İst. 1978), s. 5 vd.

«...Babam, *Belh*⁷ ahâlisindendi ve *Nûh ibn Mansûr*⁸ zamanında, *Buhârâ*'ya⁹ giderek yerleşmişti. (Bu hükümdârın) devrinde, *Buhârâ* köylerinden (olan) *Harmîsen*'de¹⁰ vazife alıp, idârecilik yapıyordu ki burası, en büyük köylerden biriydi. Onun yakınında da *Afşene* denilen bir köy vardı. Babam, orada annem¹¹ ile evlenerek yerleşmiş. Ben de bu kadından, orada (*Afşene* köyünde) dünyaya gelmişim. Sonra annem, erkek kardeşimi dünyaya getirmiş ve daha sonra da, (hep birlikte) *Buhârâ*'ya yerleşmişiz.

Buhârâ'dayken, bir Kur'ân ve edebiyat hocasına gönderildim. Henüz on yaşımı tamamlamıştım ki, Kur'ânı ve edebiyatın büyük kısmını bitirmiştim. Öyle ki bana hayret ediyorlardı....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 269 ve İbn Ebî Useybia, *Uyân*, s. 437)¹²

7 *Belh* şehri, Türkmenistan ve Özbekistan arasında bulunan ünlü bir kenttir. Türk düşünürü *Mevlânâ* (m. 1207-1273) ve daha birçokları buraya mensuptur. (Şehir, hâlen Afganistan'ın kuzey hududlarında bulunmaktadır).

8 *Nûh ibn Mansûr*, Sâ mânî sultanı olup, m. 976-997 yılları arasında, Horasan'da hükümdarlık yapmıştır. Nûh II. olarak ta anılmaktadır. *Sâmânîler* (Sâmân Oğulları) denilen hânedânın *Türk* oldukları konusunda, *Muslihiddîn Lâri Târîh-i Lâri* olarak bilinen eserinde (Bayezit Ktp.) şöyle diyor: *Reşîd'nin Câmî el-tevârih'inde zikr edilmiştir ki onlar (: Sâ mânîler), aslen Türk'türler ve Oğuz neslindedirler. Onların ecdâdı ise, Sâ mânî Yavğı'dır. İslâmîyetin ortaya çıkmasının başlangıcında, Tuğrul bu silsile (aile)'den Pâdişâh olmuş, ondan (sonra da) Sâ mânî Yavğı... (gelmiştir).* Bkz. Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sînâ: Mîliyeti, Hayatı, Kültürü* (İbn Sînâ Armağanı: TTK Yayınları, İst. 1937: Yukarıda dn. 2'de zikredilen armağan cildi) s. 7, dn. 1 (M.Ş. Günaltay'a göre, *Sâ mânî* kelimesinin ash, *Sâ mânî*'dir. Bkz. göst. yer.).

9 *Buhârâ*, Özbekistan'ın büyük şehirlerinden biridir ve *Belh*'in biraz kuzeyindedir; doğusunda da *Semerkant* şehri bulunmaktadır.

10 *Harmîsen* köyünün ismi, İbn Hallikân tarafından (*Ve feyât'ül-âyân*, nşr. İ. Abbâs, 2/157) *Harmîsînâ* şeklinde yazılmıştır.

11 İbn Hallikân'a göre, İbn Sînâ'nın (—burada ismi zikredilmemekle berâber—), annesinin adı *Sitâre* (Yıldız) idi. Bkz. *Ve feyât'ül-âyân*, 2/157.

12 İbn Sînâ'nın biyografisine dâir olan bu kısım, *İbn Hallikân*'m eserinde, hikâye usûbuyla anlatılmıştır: «... *El-Reis Ebû Ali el-Hüseyn ibn Abdullâh ibn Sînâ*, meşhur filozoftur. Babası *Belh* ahâlisindendi. Oradan *Buhârâ*'ya gitmişti ve devlet memûruydı. *Buhârâ*'ya bağlı olup ta, *Harmîsînâ* denilen bir nâhiyede vazifeliydi. Burası, *Buhârâ*'nın en büyük nahiyelerinden biriydi. *Ebu Ali* ve kardeşi işte burada dünyâya geldi. Annesinin ismi *Sitâre* di. O da, *Harmîsînâ* yakınlarında, *Afşena* denilen bir nâhiyedendi. Ailece, *Buhârâ*'ya nakletmişlerdi. İbn Sînâ, bundan sonra başka şehirlere seyânata çıktı ve ilimlerle meşgûl olarak, (birçok) fen'ler (=bilgiler) elde etti. Henüz on yaşındayken, Kur'ân, dînî bilgiler, edebiyat, cebir vs. yi iyice kavramıştı...» (İbn Hallikân, *Ve feyât'ül-âyân*, 2/157).

Böylece görülüyor ki İbn Sînâ, daha on yaşlarındayken kendi çevresini hayran bırakacak derecede zekî ve yetenekli bir çocuktur. Tabiatıyla bunun bir mubâlağa ve istisnâ teşkil ettiğini sanmamalıdır. Çünkü, söz gelimi *Leibniz* (1646-1716) dahî, henüz oniki yaşlarındayken, en ağır kitapları okumak üzere, babasının özel kitaplığına girmek müsâadesini almıştı.

Kaynakların aktardığı otobiografi'ye bakılırsa İbn Sînâ'nın babası, gâlibâ *İsmâiliyye* mezhebine mensuptu¹³ ve diğer oğlunu da bu mezhebe sokmuştu. Onlar, *nefs* ve *akal* gibi meseleler üzerinde konuşurlarken, İbn Sînâ da onları dinlemekle yetiniyor ve babasının görüşlerini kabûl etmiyordu. Nitekim şöyle diyor :

«..Beni de aynı görüşe dâvet ediyorlardı; ağızlarında felsefe, geometri ve Hind aritmetiği (*hisâb'ül-Hind*) gibi laflar dolaşıyordu. Sonra babam, bakliyât (yeşillik) satan ve Hind aritmetiğini bilen birine, ders alayım diye beni yolladı. Daha sonra da, kendini felsefeci (*mütefelsif*) diye tanıtan *Ebû Abdullâh el-Nâtîlî* (? el-Nâilî)¹⁴ *Buhârâ*'ya gelmişti. Bana ders vermesini recâ ederek babam onu bizim evimizde alıkoymuştu. Oysa bu zât gelmezden önce ben, hukuk (*fukuh*) ile meşgûl oluyor ve *İsmâil el-Zâhid* (in derslerin)'e devam ediyordum. Öğrencilerin en iyisi bendim... Sonra *el-Nâtîlî*'den *İsâgûcî*¹⁵ kitabını (okumağa) başladım. *O nedir ?* (sorusunun) cevabı konusunda, muhtelif birçok nevilere *makûl* (attribution)'dur diyerek, *cins*'-in tarifini bana anlattığı zamân, ben de bu tarifi hiç kimseden duyulmamış şekilde incelemeğe başladım. O kadar çok şaşırıp

13 *İsmâiliyye* mezhebi, *Bâtınlık* adıyla da anılan ve *Şîa*'nın bir kolu olan mezheptir. Metinden de anlaşılıyor ki İbn Sînâ, (—her ne kadar, *Henry Corbin* gibi bâzı orientalistlerin aksine iddiâsına göre *şîa* mensubu olarak gösterilmeğe çalışılırsa da—), bu mezhebin ilkelere kabûl etmiyordu.

14 Bu zâtın nisbesi, İbn Hallikân tarafından (*Veşeyât'ül-âyân*, 2/157) hem bu şekilde hem de *el-Bâbilî* olarak tesbît edilmektedir. Aradaki imlâ farkının, bu iki kelimenin benzer harflerle yazılmış olmasından ve harflerin noktalarındaki değişmelerden doğduğunu söylemek kâbidir.

15 *İsâgûcî* kitabı, yenisipaltoncu okuldan *Porphyrius* (m. s. 234-305)'un, *Eisagôge eis tas Aristotelîs kategorîai* (Aristotelesin Kategorilerine Giriş) adıyla yazdığı ve kısa olarak *Eisagôgê* (=Giriş) diye tamnan mantık eserinin arapça telâffuz şeklinden ibârettir. Tafsilât için bkz. N. Keklik, *İslâm Mantık Târîhi ve Fârâbî'nin Mantığı* (İst. 1969-1970; Edebiyat Fak. Yayınları, no. 1405) 2/5-14.

kaldı ki, *ilim*'den başka bir şeyle meşgûl olmamam için babamın dikkatini çekti (uyardı). Bana hangi meseleyi söylese (: sorsa), ben bunu ondan daha iyi biçimlendiriyordum. Nihâyet *mantık*'m dış yüzünü ondan okudum, fakat (mantığın) incelikleri konusunda onun hiç haberi (bilgisi) yoktu. Bu sebeble kitapları, kendi kendime okumağa ve şerhleri incelemeğe başladım, tâ ki *mantık* bilgimi sağlamlaştırayım.

Aynı şekilde *Öklides* (Euclides) *Kitabı*'nm da, baştan beş veya altı bölüm (*eşkâl*)'ünü, *Nâtîlî*'den okudum. Sonra da kitabın geri kalan hepsini, kendi kendime çözmeğe yöneldim¹⁶. Bundan sonra da, *El-Mecestî Kitabı*'na geçtim¹⁷. Bunun ilk kısımlarını bitirip de, geometri şekilleri'ne (*el-eşkâl el-hendesîye*'ye) ulaşınca, *Nâtîlî* bana : —Kendi kendine kitabı okuyup çözümlenebilirsin; sonra bana da göster ki, doğrusunu ve yanlısını sana beyân edeyim (açıklayayım) dedi. Fakat bu adamın, o kitabı anlayacak gücü yoktu. Sonra ben kendim, bu kitabı çözümleneğe başladım. Onun tanımadığı nice (geometrik) şekiller vardı ki ben, bunları kendisine arz edinceye (gösterinceye) kadar bilmiyordu.

*Nâtîlî Gurgânc'a*¹⁸ gitmek üzere, benden ayrıldı. Ben ise, (kendi kendime) *fizik* ve *metafizik* (el-tabîî vel-ilâhî) türünden metinlerin ve şerhlerin tahsîli (incelenmesi) ile meşgûl olu-

16 *Öklides Kitabı*, İlkçağın ünlü matematikçisi *Euclides* (m. ö. 300 civ.) tarafından yazılan bir eserin adıdır. (İskenderiyeli olan bu *Öklides* ile Megaralı *Öklides* : m.ö. 480-430 civ. birbirine karıştırılmamalıdır). Orijinal ismiyle, *Elementler* olarak bilinen bu kitap, 13 bölüm ihtivâ ediyordu. (*İbn Sînâ*, biografisinde görüldüğü üzere, ilk beş bölümünü hocası *Nâtîlî*'den ve geri kalan kısımlarını da kendi kendine okumuştur). Bilindiği üzere bu eserin ihtivâ ettiği bölümlerden bazılarının konuları, *Öklides*'ten önce gelip geçmiş başka matematikçiler tarafından da incelenmişti. *Öklides* ise, bütün matematik konularını, kendi usûlüne göre tanzim edip açıklamıştı. Bu eser, *Tercümeler Devri*'nde arapçaya da çevrilmişti. Nitelikim Klasik kaynaklar'dan öğrendiğimize göre *İshâk ibn Huneyn* (öl. m. 912) ve *Sâbit ibn Kurre* bu eseri arapçaya tercüme edenler arasındadır.

17 *El-Mecestî* kitabı, *astronomî*'ye âit olup, İskenderiyeli *Claudius Ptolemaios* (arapça telaffuzuyla : *Batlamyus*) (m.ö. 2.üci asır) tarafından yazılmıştır. Orijinal ismiyle, *Almegistos* (Almagest=Büyük Eser) denilen bu kitap, arapçaya tercüme edilince, ismi de arapçalaştırılmak suretiyle, *Elmecesti* telaffuzu ortaya çıkmıştır. *Kopernikus* (öl. 1543) zamanına kadar bütün ilim çevreleri bua dayanıyordu.

18 *Gürgânc* (veya diğer adıyla: *Ürgenç*) şehri, Annu Derya'nın Aral gölüne dökülen sınıma yakın bir kenttir. *Hive* ile karşıkarşıyadır. *Özbekistan* illerindedir.

yordum. Böylece bütün ilim kapıları bana açılıyordu ....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 269; İbn Ebî Useybi, *Uyûn*, s. 438; *İbn Hallikân*'da ise, buradaki açıklamalar yoktur).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, henüz on yaşlarına (veyâ biraz daha ilerki yaşlarına) kadar, kendi zamanının İslâmî ve klasik bilgilerini (msl. Kur'ân, edebiyat, İslam hukuku vs.) öğrenmiş, sonra da babasından felsefe, geometri ve aritmetik konusunda ilk bilgilerini almağa başlamıştı. Böylece aritmetik (*hisâb el-Hind*) safhasında *mantık* ilmine ve buradan tekrar *matematik* bilgisine geçmesi (yk. metne bkz.), dikkatimizi çeken bir husustur. Öyle görünüyor ki İbn Sînâ, daha o yaşlarında, *mantık* ile *matematik* arasında, yakın bir ilişki bulunduğunu fark etmiştir. Bütün bunlardan önemli nokta ise, *Nâtîlî* isimli *mütefelsif* (felsefeci) bir hocadan, evvelâ *İsâgûcî* (Eisâgoge) denilen *mantık* bahsini okuması ve küçük yaştaki İbn Sînâ, hocasıyla bu konuda tartışıp onun yanlışlarını bulacak mer-tebeye ulaşmış olmasıdır. Nitekim *İsâgûcî* (bkz. br. dn. 15) kitabında incelenen : Cins-Tür-Ayrım-Özellik-İlinti (*Cins, Nevî, Fasl, Hassa, Araz*) konuları, *Aristotelesin Kategorileri* için bir *Giriş* olarak, özellikle İslâm mantık tarihinde rağbet görüp okunmaktaydı. İbn Sînâ'nın (ve ondan önce *Fârâbî*'nin), *İsâgûcî*'ye önem vermesi de bundan ileri gelmekteydi.

İbn Sînâ, aynı hocadan (*Nâtîlî*'den) bir de *Öklides Geometrisi* okuduğunu söylemektedir (yk. bkz.) Bu konuda da, eserin ilk beş faslına berâberce incelemişlerdi. Hocası *Nâtîlî*, onun bu alandaki üstün zekâsını ve kâbiliyetini teslim etmiş olmalıydı ki, aynı kitabın geri kalan kısımlarını bizzat okuyup anlayabileceğini ve şâyet gerekirse o kısımları birlikte tekrar gözden geçirebileceklerini söylemekteydi. Ne var ki İbn Sînâ, ismi geçen hocasını bu alanda da yetersiz bulmaktaydı.

İşâret edilmesi gereken bir nokta da şudur : İbn Sînâ'nın kendi babasından gördüğü alâka, her halde tesâdüfî değildir. Çünkü *Abdullâh* ismini taşıyan bu zât, (daha önceki metinlerde gördüğümüz gibi), *tasarruf* (idârecilik, belki de vergi idâreciliği) alanında vazife görmekteydi. Onun, *matematik*'le bağlantısını gösteren husus ta bu olmalıdır. Üstelik, küçük yaştaki oğlu *İbn Sînâ*'nın zekâsını ve üstün kâbiliyetini keşf eden babası, (özel hoca tutmak ve onları kendi evinde müsâfir etmek sûretiyle), oğlunun eğitimine büyük

önem vermekteydi. İbn Sînâ'nın kendi felsefesini (temel taşları olarak), *mantık* ve *matematik* üzerine dayandırmasının sebeplerini, burada aramak gerekecektir. Bundan sonra ise, *fizik* ve onu tâkip ederek *matefizik* ve ondan sonra da, (—aşağıda göreceğimiz üzere—), henüz *onaltı* yaşlarında *tıbb* ilmine yönelmişti. Şöyle diyor :

«...Sonra, *tıbb* ilmine önem verdim ve bu konuda düzenlenmiş (tasnif edilmiş) kitapları okumağa başladım. (Baktım ki) *tıbb ilmi*, zor ilimlerden değilmiş. Şüphesiz ki bu konuda ilerlemiştim. Öyleki, tıp hocaları (: *fuzalâ el-tıbb*), benden tıp ilmi okumağa başladılar. Hastaları (iyileştirmeği) taahhüd ediyor (üzere rime alıyor)'dum¹⁹. Deneylerden alınmış *muâlece* (: ilac verme)'lerin de kapıları tarife sığmaz şekilde bana açılmaktaydı. Bu arada *fıkıh* (hukuk) derslerine de gidiyor ve o konuda *münâzara* (tartışma) yapıyordum. O sıralarda ise, *onaltı yaşlarında* bir çocuktum.

Sonra birbuçuk yıl kadar ilim'e (: felsefî ilimlere) ilgi gösterdim ve *mantık* ile bütün felsefe disiplinlerini (*eczâ el-felsefe*'yi) tekrarladım. Bu süre içinde bütün olarak hiç bir gece uyumadım ve gündüzleri de, *ilim*'den başka bir şeyle meşgûl olmadım. Kitapları, önüme topluyordum; baktığım her vesika (hucet)'dan analogi öncülleri (*mukaddemât kıyâsiyye*) tesbit ediyor ve onları bu kitaplar (*zuhûr*) üzerinde düzenliyordum. Sonra da, muhtemel olarak sonuç verecek olanlara bakıyor ve o meseledeki doğruluk benim için gerçekleşinceye kadar, onun öncüllerinin şartlarına dikkat ediyordum. Ne zaman bir mesele konusunda tereddüt eder de, *kıyâs* konusunda *orta terim*'i bulmağı başaramazsam (: *azfiru*), Câmî'ye giderek namaz kılar ve herşeyi Güzel Yaratan (Mübdi el-küll) Tanrıya yalvarırdım. Tâ ki o güçlüğü bana açsın (açık yapsın) ve zor olan şeyler kolaylaşsın...» (İbn el-Kıftî, *İhbâr*, s. 269-270; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 438)²⁰.

19 İbn Hallikân'a göre: «...Kazanç için değil, iyilik sever olarak (hastaları) tedâvi ediyordu. ...» (*Vefeyât el-Âyân*, 2/158).

20 Buraya kadar olan biyografi için, *İbn Hallikân* diyor ki:

«... Bu sırada filozof *Ebû Abdullâh el-Nâtîlî* (el-Bâbilî ?) oraya (Buhâra'ya) gelmişti. İbn Sînâ'nın babası onu, (kendi evlerinde) müsâfir etmişti. İbn Sînâ

Bahis konusu kaynakların aktardığı hu otobiografi'nin bâzı noktalarıyla ilgili olarak, şunları belirtmelidir ki İbn Sînâ, özellikle *tıp* ilminde hastaların tedâvilerini kolaylaştıracak *ilaçlar*'m tesbîti için, dâimâ *tecrübe*'den yola çıkıyordu. *Tıp* bilgisinin, henüz onaltı yaşlarında bulunduğu sıralarda, böyle bir yüksek düzeye ulaşması, belki de şundan ileri geliyordu : Çalışkan bir gençti ve gece gündüz uyumaksızın gayret sarfediyordu. Bir yandan *tıp* ve diğer yandan da *felsefe* ve özellikle *mantık* üzerinde durması, *tabiat ilimleri* ile *felsefe* arasındaki bağlantıyı görmesinden ve *fizioloji* araştırmalarında, mantıkî bir yol (*kıyâs* yolunu) takip etmesinden ileri geliyordu. Mutlakâ büyük bir azim ve hırsla çalışıyordu. Görüşlerini de, *tartışma* (münâzara ve cedel) yoluyla kabûl ettirmek için olmalıdır ki, *fıkıh*'ta çok kullanılan *analogie* (analoji=*kıyâs-ı fıkîhî*) usûlünü öğrenmek üzere *fıkıh* derslerine devam ediyordu (yk. bkz.) Hulasa, *sağlam sonuçlar*'a ulaşabilmek için, bir yandan da *deneyler* yapmaktan geri kalmıyordu. Ne var ki, *insan aklı*'nm *hududlu* bir kuvvet olduğunun da farkındaydı ve İbn Sînâ, bilgi probleminde, her nekad arak akılcı (*rasyonalist*) bir filozof idiyse de, başka rasyonalistler gibi *dogmatizm*'e kendini kaptırmak istemiyordu. Böyle bir meselenin dikkate alınması ise, İbn Sînâ'yı dogmatik saymak isteyen yanlış mülâhazaların önlenmesi için önemlidir.

Belirtilmesi gereken başka bir nokta da şudur : İbn Sînâ, (yukarıda aktarılan metnin son satırlarında ifâde edildiği üzere), çözmekten aciz kaldığı bir mesele ile karşılaştığında, derhal *câmi*'ye gidiyor ve bu problemi kolaylaştırıp, çözmeye yardımcı olması için Allâha yalvarıyor, duâ ediyordu. Demek ki İbn Sînâ, (—her ne kadar *Gazzâlî* : 1058-1111 tarafından, *kâfir* sayılmak isteniyor idiyse de—) son derece *dindâr* bir filozoftu²¹. Nitekim, *peygamberlik*

(ondan), *İsâgüci* kitabım okudu. ... Sonra da tıbb ilmine râğbet etti .... Kazanç için değil, iyilik sever olarak (hastaları) tedâvî ediyordu .... Bu sıralarda onaltı yaşındaydı. Bu süre içinde hiç bir gece tam olarak uyumadı.... Güç bir meseleyle karşılaşınca abdest ahr, Ulu Cami'ye (el-Cami el-Kebîr'e) gider, namaz kılarak, —bu problemi kolaylaştırması için— Allâha duâ ederdi.....» (*Vefeyât el-âyan*, 2/157-158).

21 *Gazzâlî*, özellikle *Aristoteles* (m.ö. 384-322) ve ona dayandıklarını iddiâ ettiği *Fârâbî* (870-950) ile *İbn Sînâ* (980-1037) aleyhinde, *Tehâfut el-jelâsiye* (Filozofların Tahribi : ngr. P. Bouyges, Beyruth) adlı bir eser yazarak :

a) Kâinâtın ezeliyetini iddiâ etmeleri

mertebesinin, *filozofluk* rütbesinden daha üstün olduğuna dâir (—kendi öğrencisi *Behmenyâr* ile yaptığı bir konuşma—), zamanımıza ulaşmıştır²². Öyle görünüyor ki, onun *tam inançlı bir filozof* olması, belki de *felsefe* üzerine *tam hâkimiyet* kurmasından ileri geliyordu. Nitekim *imansızlık*, her halde *az felsefe* yüzünden oluyor ki, İngiliz filozoflarından *David Hume* (1711-1776), dilimize çevrilen bir kitabında şunları söylüyordu :

«...*Lord Bacon* der ki, felsefenin birazı, insanı dinsiz yapar; çoğuysa onları dîne döndürür...»²³.

İbn Sînâ'nın sağlam inançlı bir filozof olarak, ciddi bir araştırma heyecanıyla çalıştığını, şimdi vereceğimiz metinlerde de göreceğiz. *İbn el-Kiftî* ile *İbn Ebî Useybia*'nın aktarmasına göre İbn Sînâ diyor ki :

«... Geceleri evime dönüyor, önüme lambayı koyuyor ve okuma yazma ile meggül oluyordum. Ne zaman uyku bastırса yahut bir zaaf (zayıflık, gevşeme) hissetsem, gücüm yerine gelsin diye, bir bardak *şerbet* (kadeh min el-*şerâb*) içmeğe yönelirdim. En hafif şekilde uyukladığımda bile, bu problemlerin esaslarını (*â'yânihâ*) rûyâda görürdüm. Öyle ki, birçok meselelerin içyüzleri (*vucûhuhâ*), bana *rûyâ*'da apaçık kılınmıştır. Sonunda, bütün ilimler benimle (kendi gayretimle) muhkem (sağlam) oldu ve onlara *beşerî imkân** (: insan aklının imkânları) ölçüsünde vâkıf oldum. O zaman bir şeyi nasıl (: hangi ölçüde) bildimse, şimdi de öyle (o kadar) biliyorum. (Çünkü) bu güne kadar, ilim konusunda ziyâdeleşmiş değilim. ...» (İbn el-Kiftî, *İhbar*, s. 270; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 438).

İmdi, bu metinle ilgili olarak, yeri geldiği için şunu da belirtelim ki, gece yarılarında kadar çalışırken, uyku dağıtmak ve yorgunluk gidermek üzere, İbn Sînâ'nın *şarap içtiği* (bu metne dayanmak

b) Ölümden sonra cismânî dirilmeyi inkâr etmeleri

c) Allâhın, cüz'iyâtu bilmediğini söylemeleri

bakımlarından, onların *kâfir* olduklarını ileri sürmekteydi.

22 Bkz. N. Keklik, *Felsefe*, (İst. 1978), s. 55-56.

23 *David Hume*, *Din Üzerine* Bölüm-I: Doğal Dinin Tarihi (Tere. Mete Tunçay, Kültür Bakanlığı Yayınları, no. 329, Ank. 1979) s. 32.

* Daha sonra göreceğimiz gibi, İbn Sînâ, *Felsefenin tarifi*'ni yaparken bu deyimini kullanacaktır.

sûretiyle) bâzılarınca iddiâ edilmektedir²⁴. Oysa bu, metindeki *şerâb* (içki; şerbet; şurup) kelimesinin günlük lisânımızda kazandığı *şarap* manasıyla tercüme edilmesinden ileri gelen bir yanılıdır. Çünkü arapçada *şerâb* kelimesi, *içmek* ve ondan türeyen sözlerle (msl. *şerbet*, *şurup*, *şurbâ* = *çorba* vs. ile) alakalıdır. İbn Sînâ, gerçekten ve Türkçemizdeki anlamıyla *şarap* içmiş olsaydı, (—*şarap* manasına gelen) *hamr* terimini kullanırdı. Nitekim arapçada *şarap* manasına gelmek üzere : *hamr*, *rahîyk*, *handerîs* gibi terimler vardır ve İbn Sînâ'nın bu terimlerden habersiz olduğunu iddiâ etmek de mümkün değildir. Çünkü onun, *Lisân el-arab* (Arap Dili) adında büyük bir lugat yazdığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. (bkz. İbn Ebi Useybia, *Uyûn el-enbâ*, nşr. Beyrut 1965, s. 440 : On bölümlük lugat olduğu ifade ediliyor).

Görülüyor ki, metinde geçen *şerâb* kelimesini (—İslâmî inançlara göre içilmesi yasak olan—) *şarap* sözüyle tercüme etmek, şâyet İbn Sînâ'nın (—yukarda hassasiyetle belirttiğimiz—) dinî inançlarının zayıflığına bir işâret maksadını görüyorsa, tercüme hatasından ileri gelecek zarar, gerçeği tahrîf etmekten doğacak zarardan daha büyük olmaz. Gerçek odur ki İbn Sînâ, samîmi olarak dindar bir filozoftu ve yukarda işâret ettiğimiz üzere, Camiye gidip duâ ediyor, peygamberlik mertebesinin filozofluk rütbesinden daha üstün olduğunu savunuyordu. Akim hududlarını aşan bu alanda, (*metafi-*

24 Bâzi İslâm filozoflarının alkollü içki aldığı da vârittir. Şöyle ki : *Meşâi Okulu*'nun ilk filozofu olan *El-Kindî* (öl. m. 873 ?)'nin ilaç ve tedavi amacıyla *yıllanmış şerbet* (: bekletilerek alkollerleşmiş şurup) içtiğini, *İbn el-Kıfî* ifade etmektedir.

«... *Ebû Ma'ser* (el-Belhî) diyor ki : — *Yâkâb ibn İshâk* (el-Kindî)'nin dizinde bir ağrı vardı. (Kendisini) tedâvî için *yıllanmış şerbet* (*el-şerâb el-atîk* = bekletilerek alkollerleşen şurup) içer ve râhatsızlığı geçirdi. (Sonra) tövbe etti ve *bal şerbeti* (*şerâb el-asel*) içti...» (*İhbâr el-ulemâ*, s. 247).

Aynı şekilde, *Fârâbî* (870-950)'nin de, (—beslenmek maksadıyla—) *reyhânî şarap* (el-hamr el-rayhânî) ile *havlân el-kulûb* suyu'nu (mâ' kulûb el-havlân'ı) birbirine karıştırıp içtiğini, *İbn Ebi Useybia* (öl. m. 1270), *Uyûn el-enbâ* (nşr. Beyrut, 1965) adlı eserinde (s. 603-604) söylemektedir.

Ne var ki *İbn Sînâ*'nın (Türkçedeki anlamıyla) *şarap* içtiği söylenemez. Nitekim arapça lugalarda *şerab* kelimesine *şarap* manasının verildiği vâki değildir. (ayr. bkz. s. 40, dn* ve dn. 54) *Ş-R-B* kök harflerinden belirtilen bütün kelimelerin, daima *su ve içmek*'le alakalı oldukları görülmektedir. Sâdece bir deyim (*Sirrib* sözü), şarap ve ona benzer olmak üzere —ne tür içilecek şey olursa olsun— her nevi *meşrûbâta* (içilecek şeylere) düşkün olan *Bekrîler* (ayyaşlar) hakkında kullanılmaktadır. (bkz. Mütercim Âsım, *Kamûs terc.* 1/316); ayr. bkz. br. dn. 54.

zik konusunda), gerçekten büyük zorluklar içindeydi. Nitekim diyor ki :

«... Böylece : *Mantık, Fizik ve Matematik* (ilimlerini) pekiştirdim, (sonra da) *Metafizik*'e yöneldim ve (Aristo'nun) *Mâbâdet-tâbia* (=Meta-Fizika) kitabını okudum fakat bundaki şeyleri anlamıyordum; onu yazanın (: Aristo'nun) maksadı bana karanlık geliyordu. Öyle ki bu kitabı *kırk defâ* okudum ve ezberlemiş oldum. Buna rağmen, ne kitabı anlayabiliyordum, ne de onun maksadını. Bu sebeble içime keder düştü (: üzüldüm). Bu kitabı anlamının yolu yok dediğim günlerden birinde, ikinci vakdi sahhaflar (çarşısın)'a gittim. Bir satıcı (dellâl = tellal)'mn elinde, (—satılıktır diye—) bağırdığı bir kitap vardı. Bunu, (elimin üzerine) koydu fakat, ben, kararlı olarak iâde ettim. (Çünkü) bu ilimde (: metafizikte) hiç bir fayda olmadığına inanıyordum. (Adam) bana dedi ki : —Bu (kitabı) benden al, çünkü ucuzdur ve sahibi de bunun parasına muhtaçtır.

Ben de aldım ve baktım ki *Fârâbî*'nin *Mâbâdet-Tabia Kitabının Maksadları* (Ağrâz kitâb mâbâdet-Tabia) konusundaymış. Evime döndüm ve sür'atli şekilde okudum. (Aristonun Metafizika adındaki) kitabını, (daha önce kırk defâ okuyarak) ezberlemiş olduğum sebebiyle, bu kitabın maksadları (=mânâsı) bana açılıverdi ve Yüce Allâha şükr etmek için, ertesi gün fakirlere birçok sadakalar verdim...» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 270; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 438).

İşte Türk filozofu ve Türkistanlı *Ibn Sînâ* (980-1037) ile, aynı şekilde Türk filozofu ve Türkistanlı *Fârâbî* (870-950) arasındaki ilmî bağlantı, (—öyle görünüyor ki—) bu vesileyle kurulmuştur. Zâten felsefî görüşlerini dâimâ *Fârâbiye* dayanarak geliştiren *Ibn Sînâ* ile *Fârâbî* arasındaki zaman farkının pek büyük olmadığı da görülmektedir. Nitekim *Fârâbî*'nin ölümünden ancak otuz yıl sonra, *Ibn Sînâ* aynı çevrede dünyaya gelmişti ve bu düşünce mirâsı için, hem zaman hem de mekân, oldukça müsâit görünmekteydi.

Ab) *Ibn Sînâ*'nın hayâtındaki ikinci safha (m. 997-1005 arası)
(*Samanîler devresi*)

Buraya kadar aktardığımız biyografi olaylarının, hayalimizde bırakabileceği intibâa göre, İbn Sînâ'nın âdetâ olgunluk yaşlarına

ulaşmış olduğu tasavvur olunabilecektir. Fakat böyle bir yanlış tasavvura kapılmamalıdır çünkü İbn Sînâ, henüz *onsekiz* yaşına bile gelmiş değildir. Buna rağmen, *felsefe* alanında olduğu kadar *tıp* alanında da büyük ün kazanmış durumdaydı. Daha önceki sayfalarda aktardığımız otobiografi metinleri hatırlanacak olursa, (bkz. br. dn. 19) İbn Sînâ, henüz 16 yaşlarında iken, *tıp* alanında, doktorlara ders okutacak düzeye ulaştığını ve hastaları, (ücretsiz olarak) tedâvî ettiğini bizzat söylemekteydi. Şöhreti iyice yayılmış olmalı ki, (o sıralarda kendisi *Buhârâ*'daydı) *Buhârâ*'daki *Samânî Sarayına* dâvet edilecektir. Diyor ki :

«... Buhârâ sultanı, o sıralarda *Nûh ibn Mânsûr* idi²⁵. Öyle bir hastalığa tutulmuştu ki, doktorlar bu konuda şaşırıp kalmışlardı. Benim adımsa, yazılarda (? eserlerde ?) pek fazla (*bit-teveffür*) onların arasında meşhûr olmuştu. Benim ismimi, Sultanın önünde zikretmişler ve (saraya) getirilmemi istemişler. Ben de gittim ve onun tedâvisi için, onlarla işbirliği yaptım. (Sultanın) hizmetine (: özel doktorluğuna) tâyin edildim. Onların kütüphânesine girmek ve *tıp* *kitapları*'nı okumak için, Sultandan izin istedim. Bana izin verdi ve ben, birçok odaları olan ve her odasında, sandıklar içinde birbiri üzerine yığılmış kitaplar bulunan bir eve (binâya) girdim : Bunun bir odasında arapça kitaplar ve şiirler, (başka) bir odasında fıkıh (kitapları) vardı. Böylece her odada, (belli) bir ilime dâir kitaplar bulunuyordu. Eskilerin kitaplarının fihristlerini inceledim ve ben-den gizlenmiş (: daha önce görmediğim) kitapları istedim. Öyle kitaplar gördüm ki, insanların çoğu bunların isimlerini bile duymamıştı. Bunları daha önceleri ve daha sonraları, ben dahî görmemişim. İşte bütün bu kitapları okudum ve onlardan çok faydalandım; her adamın (her doktorun) o konudaki bilgi mertebesini gördüm.

Vaktâki *onsekiz* yaşına varmışım, bütün bu ilimleri bitirmiştim. O sıralarda ben, ilimleri ezberliyor (*ahfuzu*) idim; bu-

25 *Nûh ibn Mansûr*'un saltanat yılları, m. 976-997 arasına tesâdüf etmektedir. İbn Sînâ, m. 980 yılında dünyaya geldiği ve kendi ifâdesine göre o sıralarda 18 yaşında bulunduğu için (yk. bkz.) bu tanışma ve saraya girme olayının, m. 997 senesinde, yani *Nûh ibn Mansûr*'un hükümdarlığının son senesinde vaki olduğu anlaşılıyor. (Bu noktaya, gelecek sayfalarda tekrar temas edeceğiz).

günse onları pişiriyorum (hazmediyorum). Mâlumdur ki ilim, birdir : O zamandan sonra benim için bir yenilik olmamıştır...» (İbn el-Kıftî, *İhbâr*, s. 270-271; İbn Ebî Useybia, *Uyân*, s. 438-439)²⁶.

Demek ki, birçok doktorların tedâvi etmekten âciz kaldıkları Sâ mânî hükümdârı *Nûh ibn Mansûr*'u sağlığına kavuşturan İbn Sînâ, (—İbn Hallikân'm ifâdesine göre : bkz. dn. 26) saraya dâvet edildiği zaman en çok 17 yaşlarında bulunuyordu ki bu da, ismi geçen şahsın hükümdarlığının son yılı olan m. 997 senesine tesâdüf etmektedir. Şu halde İbn Sînâ'nın, Klasik Kaynaklar tarafından bize ulaştırılan bu «otobiografi» sinin târihi gerçekliğinden şüphe etmemize bir sebep bulunmadığı, burada zikredilen olaylar ile tarihi olayların birbirine uygulugu bakımından ortaya çıkmaktadır.

İbn Sînâ demek ki *Nûh ibn Mansûr*'un hükümdarlığının son yılında (m. 997 senesinde) Sâ mânî sarayına, bu sultanın hastalığını tedâvî etmek üzere dâvet edilmiş ve onun özel doktoru olmuştur. İbn Hallikân'm zikrettiği metindeki bir cümleye bakacak olursak (bkz. br. dn. 26), sultan belki de amansız bir hastalığa tutulmuş ve ihtimâl ki o hastalıktan muvakkaten kurtulmuş, sonra da vefât etmişti. İbn Sînâ, işte bu hükümdârın sağlığında, *Saray Kütüphanesi*'ne girmek ve çalışmak iznini, bizzat hükümdardan almıştı. Henüz 18 yaşlardaydı ve metindeki tasvirlerden anlaşılıyor ki burası, birçok bölümler (odalar) ihtivâ eden büyük ve özellikle sistemli bir kütüphâne binâsıydı : Nitekim her odasında, özel bir ilim alanında kitaplar bulunuyordu. Fakat İbn Sînâ, sâdece *tıb kitapları*'nın bulunduğu odada çalışmıştı. Kendi ifâdesine göre, öyle *tıb kitapları* bulunuyordu ki, bu nevi eserler, gâlibâ *tek nüsha* olarak kalmıştı.

Bu muazzam kütüphâne, ne yazık ki büyük bir yangın sonucunda kül olup gitmişti. Diğer kaynaklarda bulunmayan ve sâdece *İbn Hallikân* (öl m. 1282) tarafından aktarılan bir rivâyete göre :

«... Sonra bu *kütüphâne* yanınca, *İbn Sînâ*, elde ettiği bilgiler bakımından tek kişi (: rakipsiz) olarak kaldı. Rivâyete göre

26 M. Ş. *Yalıtıkaya*, tercümesinde (göst. yer. bkz. br. dn. 5) bu metni (belki de zuhûfî eseriyle) atlamıştır. *İbn Hallikân*'da ise, aynı metin, şöylece ifâde olunuyor : «...Horasan hükümdârı bulunan ve (o sırada) hastalanan Emir *Nûh ibn Mansûr el-Sâ mânî* huzurunda, onun ismi anılmıştı. Emir, onu kendi huzuruna dâvet etti. *İbn Sînâ* da onu tedâvî ederek sağlığına kavuşturdu. (f) ...» (*Vefeyât el-â'yân*, 2/158).

İbn Sînâ, öğrendiklerinde tek kişi (: rakipsiz) kalsın ve bu (bilgileri) kendine mâl etsin diye, kütüphânenin yanmasında (gûyâ) röl oynamış imiş...» (*Vefeyât el-â'yân*, 2/158).

İmdi, İbn Hallikân'ın münferit olarak (ve rivâyete müstenit) aktardığı bu «yangın olayı»nın, İbn Sînâ'yı ittihâm edici bir yönünün bulunmadığına dikkat etmelidir.

Kütüphâne, acabâ hangi yılda harab olmuş, yanmıştır ? Bu sorunun cevabını verebildiğimiz takdirde, İbn Sînâ'nın bahis konusu yangınla ilgisi bulunmadığını iyice belirledikten başka, yangının gerçek sebebini de göstermiş olabiliriz. Bu sebeple, bir yandan İbn Sînâ'nın o kütüphâne yüzlerce kitabı okumak için sarfedebileceği zamanı göz önünde tutarak, diğer yandan da Sâ mânî devletinin yıkılış târihini dikkate olarak bâzı mülâhazalarda bulunmak kâbilirdir.

Şöyle ki : İbn Sînâ'nın yüzlerce tıp kitabını, pek kısa bir sürede okuyup, (—kendi deyimiyile—) pişirdiğini (: hazm ettiğini) düşünmek, mâkûl olmaz. Sâ mânî hükümdarı *Nûh ibn Mansûr* (öl. m. 997) tarafından dâvet edilerek geldiğinde, 17 yaşlarında bulunduğuna göre (—ki bu da 997 senesine tesâdüf etmelidir—) ve saray doktorluğu vazifesi (—metindeki ifâdelere bakılırsa—) bundan sonra da, devletin yıkılış târihi olan 1005 senesine kadar devam ettiğine göre (aş. bkz.) İbn Sînâ, tıp konusundaki nâdir eserlerden birçoklarını okumak için, herhalde *yıllarca* (m. 997-1005 arasındaki yıllarda) çalışmış olmalıdır. Böyle bir mülâhaza Sâ mânî devletinin son zamanlarındaki safhalarıyla çelişkiye düşmediği için mâkûl karşılanırsa, o zaman milâdî 1005 tarihine ulaşıyoruz ki bu târih, Sâ mânî devletinin yıkıldığı yıldır. Demek ki mezkûr *icütüphâne*'nin yangın suretiyle tahrib olması, İbn Sînâ ile değil, (—büyük bir ihtimâle—), devletin yıkılışı sırasında çıkan ayaklanma ve karışıklıklar ile alâkalı olmalıdır.

Her ne olursa olsun, İbn el-Kıftî ile İbn Ebî Useybia'nın aktardıkları otobiografi'ye, yukarıda kaldığımız yerden itibâren devam etmek sûretiyle, görüyoruz ki *İbn Sînâ*, (—kendi ifâdesine göre : 21 yaşındayken—) (aş. bkz.) *el-Mecmû'* adıyla zikrettiği bir ansiklopedi yazmış ve telif hayatına başlamıştır. Nitekim şöyle diyor :

«... (Sâ mânî sarayında, *Buhârâ*'da bulunduğum sırada), benim çevremde, *Ebul-Huseyn el-Arûzî* denilen bir adam vardı. İlim (= hikmet) konusunda, derlitolu bir kitap (: *kitâben câmian*)

yazmamı benden istedi ve ben de *el-Mecmû* (Bilgilerin toplandığı kitap) yazdım ve buna da, onun ismini verdim* Riyâziyât (*matematik*) müstesnâ, burada *bütün ilimler*'den bahsettim. (*eteyttü bih*). O sıradaysa, ömrümün 21 nci yaşındaydım.

Yine civarımda olmak üzere, *Ebû Bekr el-Barkî* denilen bir adam daha vardı ki, *Hârizm*²⁷ doğumlu olup zekî (*fakîh el-nefs*) ve tefsîr, fıkıh ve tasavvuf'ta tek kişiydi; bu ilimlere (: hikmete) de eğilimi vardı. (Birçok) kitapların şerhini (yazmamı) istedi. Ben de onun için, takriben 20 cild hâlinde, *el-Hâsıl vel-Mahsûl* (adındaki) kitabı tasnif ettim. (Yine) onun için, *el-Birr vel-İsm* (İyilik ve Günâh) adını verdiğim bir *ahlâk* kitabı yazdım ki, bu iki kitap, sadece onda (el-Barkî'de) bulunmaktadır. Kendisi bunları, hiç kimseye ödünç (iâre) olarak vermediği için, (—tek nüsha olarak kalmış ve—) istinsâh edilememiştir.

Daha sonra, (—ben 22 yaşındayken—)²⁸ babam öldü ve durumlar değişti. Sultâna tâbi yerlerde (*fil-â'mâl*) bir vazife (: memûriyet) aldım....» (İbn el-Kıftî, *Ihbâr*, s. 271; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 439).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, (m. 980'de dünyaya geldiğine göre), 22 yaşındayken (yânî 1002 senesinde) babasını kaybetmişti. İbn Hallikân'ın dediğine bakılırsa, bu târihe kadar hem kendisi hem de babası, devlet görevindeydiler (bkz. dn. 28). Bu durumda, saraya davet edildiği 997 senesinden 1002 senesine kadar, (aralıksız beş yıl) bu vazifesine devâm etmişti. Babasının ölümünden (m. 1002'den) sonra, ne sebeble «durumların değiştiği» konusunda bir tahminde bulunmak zordur. Belki şu söylenebilir ki, «durumlar değişti» sözle-

* *El-Hikmet el-Arûziyye* ismini verdim.

27 *Hârizm* Amû Deryâ'nın aşağı mecrâsının her iki tarafında bulunan ülkenin ismidir.

28 *İbn Hallikân*'ın ifâdesine göre: «... İbn Sînâ, 22 yaşında bulunduğu sırada (m. 1002 senesinde), babasını kaybetmişti. Hem kendisi hem de babası, Sultan adına devlet görevindeydiler....» (*Vefeyât el-â'yân*, 2/158).

Bu vesikanın doğrulaması ile de anlaşılıyor ki, İbn Sînâ'nın saraydaki vazîfesi, onu ilk dâvet eden *Nûh ibn Mansûr* (salt. m. 976-997)'dan sonra, *el-Mansûr ibn Nûh* (m. 997-999) ve *İsmâil el-Musta'sır* (m. 1000-1005) zamanlarında da devam etmiş olmalıdır. Nitekim *İbn Hallikân*'ın burada aktarılan notuna göre, İbn Sînâ ile babası, hiç olmasa m. 1002 senesine (yani sonuncu hükümdar İsmâil el-Musta'sır zamanına) kadar, Samani devletinin hizmetinde bulunmuşlardır.

rinden maksat, Sâ mânî devletinin (çeşitli yönlerden) vaziyeti sarılmış olabilir. Çünkü bilindiği üzere, mezkur tarihten üç yıl sonra (m. 1005 senesinde) Sâ mânî devleti çökecektir ve İbn Sînânın güç durumlarına düşmesi de muhtemel olarak 1005 yılma rastlamalıdır.

Her ne olursa olsun İbn Sînâ bu müddet zarfında ilk büyük eserleri üzerinde çalışmaktaydı. Biri, *El-Mecmû* (? İlimler Ansiklopedisi) şeklinde yazılmıştı. İkinci eser 20 bölüm hâlindeydi ve *el-Hasıl vel-Mahsûl* adını taşıyordu. Burada matematik müstesnâ olmak üzere, *bütün ilimler*'den bahsediyordu. Üçüncüsü de *El-Birr vel-İsm* adında bir *ahlâk* kitabıydı. Kendisi yirmibir-yirmiiki yaşlarındaiken, (m. 1001-1002 yıllarında) bu üç tane eseri yazdığı sırada, Sâ mânî devleti yıkılmağa doğru gidiyordu. İbn Sînâ 22 yaşındayken (m. 1002 senesinde) babasını kaybettiğine ve milâdî 1005 yılında Sâ mânî devleti son bulduğuna göre, (bu yüzden olmalıdır ki), yedi yıldan beri devam eden önemli vazîfesi sona eriyor ve İbn Sînâ, küçük bir memûriyette çalışmak zorunda kalıyordu.

Ac) *İbn S'nâ'nın hayatındaki üçüncü safha* (m. 1005 - 1014)
(*Seyahatlar devresi*)

Şimdi onun biografisinde üçüncü safhaya gelmiş bulunuyoruz ki dokuz yıl (1005 - 1014 arasında) devam edecek olan bu devrede *İbn Sînâ'nın* çeşitli illerde seyahatlarda bulunduğu ve nihâyet, *Curcân*'da yerleştiği görülmektedir. İbn Sînâ diyor ki :

«... Bu sebeble *Buhârâ*'dan yola çıkarak *Gürgânc*'a²⁹ gitmek zorunda kaldım. Orada (felsefî) ilimleri seven *Ebul-Huseyn el-Sehlî*, vezîr (bakan) idi. Emîr *Alî ibn Me'mûn*'a (onun vâsitasıyla) takdim olundum. O sırada ben, *fakîh* (hukukçu) kıyâfe-tiyle idim. *Taylesân* (: başa ve omuza örtülen şal)³⁰ ve *taht*

29 *Gürgânc* (diğer ismiyle *Ürgenç*), Aral gölüne dökülen *Ama Derya* nehri kıyısındadır.

30 *Taylesân*, başa ve omuzlara örtülen bir nevi saldır. *Mütercim* Ahmed Âsım (öl. m. 1820), diyor ki: «... *Taylesân*, ... farsçadaki *tâlsân* kelimesinin arapçalaştırılmış şeklidir ... Farsçada *tâl* sözü, büyük tepsi'ye denilir; *sân* ise, teşbih edatıdır; *şal* ve *sîr* nesneden, başa ve omuza örttüğüleri ... sevbe (örtü'ye) itlâk olunmuştur. Hâlâ (şimdiki) bizim, baş ve boyun şah (=atki; kaşkol?) olacaktır. Örtü'dür Belden yukarıya (bedenimizin üst kısımları için) kullanılan giysiye denilir. ki omuzları ve sırtı kuşatır. *Taylesân*, başı ve omuzları kuşatmaktadır. Hulâsa, hâlen (18 nci asırda) başımıza örttüğümüz *şal* olacaktır... *Taylesân*, yabancılar —/— mahsûs olduğu için, Araplar kötölemek maksadıyla, «*Be Taylesân-Oğlu*» deyimini kullanırlar. ve onun *yabancı* (acemî=yaban) olduğunu telmih ederler. *Taylesân*'m çoğul şekli, *tayâlise*'dir...» (*Kâmûs terc.* 2/950-51) (sadeleştirilmek şüretiyle aktarılmıştır).

el-hanek (: bir nevi atkı)³¹ ileydim. Benim gibisine yetecek kadar bir ev aylığı (*mişâheretü dâretin*) tesbit ettiler.

Sonra, zarûret icabı olarak oradan (=Gürganç=Ürgenç'ten) *Nesâ'ya*³² ve oradan *Bâverd'e*³³, oradan da *Tûs'a*³⁴ ve oradan *Şakkân'a*³⁵ ve oradan *Semnikân'a*³⁶ ve oradan da Horasan'ın hudud başı olan *Câcerm'e*³⁷ ve oradan da, —*Emîr Kâbûs*³⁸ ile

31 *Taht el-hanek* (Çene altı) dahî, bir nevi atkıdır ki, çene altına (boyuna) dolanmaktadır. Arapçada *tahannük* infinitifinin manasından, bu çıkarılabilir. *Mütercim Ahmed Asım* (öl. m. 1820) diyor ki "... *tahannük* (sözü), sağın ucunu çene altından getirip, yüz üzerine sarınmak manasındadır..." (*Kâmûs tere.* 3/1066) (sâdeleştirilmek sûretiyle aktarılmıştır).

32 *Nesâ* ünlü bir şehir olup, *Serahs* ile *Nisâbûr* arasında bulunmaktadır. *Serahs'a* iki gün uzaklıktadır. (Bkz. *Yâkût, Mücem el-Büldân*, 5/282), P.S. Mesafe olarak 1 gün=18 saat yaya veya binekle yürüyüştür.

33 *Bâvend*, veyâ diğer ismiyle *Ebîverd*, günümüzde muhtâr Türkmen cumhuriyeti hudutları içinde (Rusların idâresinde), Horasan dağlarının kuzey eteklerinde bir şehir ve bölgenin ismidir. *Nesâ* (bkz. br. dn. 32) şehri de aynı bölgededir. Bu muntaka ihtimâl ki, Oğuzlar'm hareketi devrinden önce, *Halac Türkleri* tarafından işgâl edilmişti. Daha sonra Halacları, diğer Türkmen kabileleri tâkîb etmiştir. V. Minorsky, *Ebîverd* madd. *İsl. Ans.* 4/5-6.

34 *Tûs* (şimdiki: *Meşhed*) şehri, *Horasan'da* bir kent olup, ona 20 fersah (1 fersah=6232 metredir) uzaklıktadır. (bkz. *Yâkût, Mücem el-Büldân*, 4/49). *M. Streck*'in ifâdesine göre de, *Tûs* ile şimdiki *Meşhed* şehri, hemen hemen aynı şehirlerden ibarettir. Nitekim *Meşhed*'in 20 km kuzeybatısında *Tûs* şehrinin harâbeleri bulunmaktadır. (bkz. *M. Streck, Meşhed* madd. *İsl. Ans.* 8/145).

35 *Şakkân* (veyâ *Şikkân*) *Nisâbûr* köylerindedir. Rivâyete göre buranın asıl ismi, *Şikkân*'dir. Çünkü orada iki tâne dağ vardır ki, her birinde birer *şikk* (yarık) mevcuttu ve bu *şikk*' (yarık)'lardan o bölgenin su ihtiyacı karşılanırdı. Buradan (*Nisâbûr* bölgesinden) birçok bilginler yetişmiştir. bkz. *Yâkût, Mücem el-büldân* (nşr. Beyrut), 3/353-354.

36 *Semnikân* (asıl ismiyle: *Semankân*), *Nisâbûr* bölgesinde olup, iki dağ arasında bir kasabadır. (bkz. *Yâkût, Mücem el-büldân*, 3/254).

37 *Câcerm*, (metinden de anlaşılacağı üzere), Horasan'ın hudud başıdır. *Yâkût*'un ifâdesine göre (*Mücem el-büldân*, 2/92), *Nisâbûr-Gürcân-Cüveyn* arasında bir güzel şehirdir. Birçok köyleri vardır ve buradan, birçok bilginler yetişmiştir.

38 *Emîr Kâbûs* (tam ismiyle: *Şems'ül-maâli Ebul-Hasan Kâbûs ibn Veşmgîr*) *Ziyâri-ler devleti*'nin dördüncü hükümdarı olup, m. 976-1012 seneleri arasında hükümdarlık yapmıştır. *Hazer denizi*'nin güney doğu köşesinde bulunan *Cürcân* (bkz. dn. 39) ve *Taberistân'da* hüküm sürmekteydi. *İlm-i nucûm* (astronomi) ve diğer bilgi dallarında mâlûmat sahibiydi. Şiirleri ve bâzı risâle'leri vardır. (*Kâbûsnâme* adlı eser onun torunu olan, *Kâbûs Unsur el-meâli* tarafından yazılmıştır). Komşusu olan *Büveyhî devleti* (m. 932-1055) hükümdarlarından *Fahr'üd-Devle* (m. 950-997)'nin kayın pederiydi. *Büveyhî* emîri *Fahrüddeve* (Azerbaycan ve Irâk-ı Acem bölgesinin vâlisiydi) ile kardeşi *Aduddeve* (936-983)'nin arası açılmıştı. *Aduddeve*, m. 982'de, kardeşi *Fahrüddeve*'nin topraklarını işgâl edince, *Fahrüddeve* (kayın babası olan) *Kâbûs*'un yanına sığındı. *Aduddeve* kaçan kardeşi *Fahrüddeve*'yi *Kâ-*

buluşmak maksadıyla— *Cürcân'a*³⁹ gittim. Ne var ki bu sırada *Kâbûs'un* tevkif edilip bir kale içinde⁴⁰ hapsedilmesi ve orada öldürülmesi vâkî oldu. (Bunun üzerine), (*Cürcân'dan*) *Dihis-tân'a*⁴¹ geçtim ve burada şiddetli bir hastalığa yakalandım, (tekrar) *Cürcân'a* döndüm. (Bundan sonraki ömrümde, devamlı öğrencim olarak kalacak olan) *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*⁴², işte burada (: *Cürcân'da*) (ilk defâ olarak) bana kavuştu.

Kendi durumum hakkında bir kaside (uzun şiir) yazmıştım ki, bir beytinde şöyle deniliyor :

*Gâlibâ yok, bana dar gelmeyecek bir belde;
Değirim çok, alacak müşteri bilmem nerede?*⁴³

bûs'tan istedi, vermeyince de, üzerine bir ordu gönderdi. *Kâbûs* ile damadı *Fahrüddeve*, birlikte kaçarak *Sâmânîler'in* Horasan valisine sığındılar ve *Nisâbü'r'a* geldiler. *Sâmânî hükümdârı Nûh ibn Mansûr* (salt. m. 976-997) her ikisini de Buhârâ'ya getirtti. Ertesi yıl, (m. 983'te) *Aduddeve*, Bağdad'ta ölünce, *Fahrüddeve*, (birkaç sene içinde, m. 998'de) kendi topraklarına yeniden hâkim oldu. Aynı yıl, kayınpederi *Kâbûs ibn Vesğîr* dahî ülkesine dönerek Hükümdarlığını tekrar kazandı. Uzun bir fasladan sonra, m. 998 yılında başlayan bu ikinci hükümdarlık safhasında, (öldürüleceği 1012 senesine kadar) şiddetli bir idâre uygulayarak, birçok kimseleri idam etmekteydi. Nihâyet ordu mensupları, ayaklanarak onu *Cürcân* ile *Esterâbâd* arasındaki bölgede bulunan *Cenâşk kalesi'ne* hâpsettiler ve bir rivâyete göre, eibiselerini alıp çıplak bırakmak sûretiyle, soğuktan dondurup öldürdüler. (bkz. Cl. Huart, *Kâbûs* madd. *İsl. Ans.* (1952) Cüz 55/s. 31-32.

39 *Cürcân*, Hazer denizinin güney doğu köşesinde bulunan önemli bir şehir ve bölgenin istüdüdür. *Sâmânîler* devrinde önemli bir rol oynamıştır. Bu mıntikalarda dâimî surette olagelen kargaşalıklardan sonra, *Ziyâvîler* burada bir devlet kurdular. Önce *Sâmânîler'e*, sonra da Gazneliler devletine tâbi olmakla berâber, bir asırdan fazla devam edebildiler. (bkz. R. Hartmann, *Cürcân* madd. *İsl. Ans.* 3/245.

40 Bahis konusu kalenin ismi, *Cenâşk kalesi* olup, *Cürcân* ile *Esterâbâd* arasındaki bir yerdedir. (bkz. br. dn. 38).

41 *Dihistân*, şehri, *Cürcân* (bkz. dn. 39) ile *Hârizm* (bkz. dn. 27) arasında, Mâzen-derân tarafında bulunmaktadır. Buradan da birçok bilginler yetişmiştir. (bkz. Yâkût, *Mû'cem el-büldân*, 2/492).

42 *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*, nisbesinden de anlaşılacağı üzere, *Cüzcân* bölgesine mensuptur ki burası, (Afganistan hududlarında bulunan) *Türkistan'ın Murgâb* le *Amüderydâ* arasındaki bir bölgenin adıdır. *Mâverâünnehir'e* giden yol, *Cüzcân'dan* geçmektedir. (bkz. R. Hartmann *Cüzcân* madd. *İsl. Ans.* 3/229-230). Müteâkiben izah edileceği üzere *Cüzcân* şehrine mensup olan *Cüzcânî*, daha sonra komşu il olan *Cürcân'a* gelmiş ve hocası *İbn Sinâ* ile orada ilk defâ tanışmıştır. Bu olayın, m. 1012 senesinde vâkî olması gerektiği ve yirmibeş yıl (kesintisiz) devam ettiği aşağıda gösterilecektir.

43 Meâlen ve manzum olarak tercemeye çalıştığım bu beytin aslı şudur :

لما عظمت فليس مصر واسمي
لما غلا نمتي عمدت المشتري

El-Şeyh el-Reis (Baş Önder)'in (=İbn Sînâ'nın) öğrencisi olan *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî* der ki : —*İbn Sînâ*'nm kendine dâir hikâye ettiği şeyler (=otobiografi'si), burada bitiyor....» (İbn el-Kiftî *İhbâr*, s. 271-272; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 439-440).

Görüldüğü üzere öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'ye bizzat İbn Sînâ'nın dikte ettiği bu *otobiografi*, burada sona ermekte ve bahis konusu edilmiş olan olaylar, milâdî 1012 yılına ulaşmaktadır. Çünkü biraz önce aktarılan son metinde, *Kâbûs ibn Veşmgîr*'in öldürülmesinden söz edilmektedir. Bu ise, m. 1012 tarihinde vukûa gelmiştir ve İbn Sînâ, m. 980'de doğduğuna göre, o sırada 32 yaşındadır ve *Cürcân* bölgesinde (*Hazer* denizinin güney doğu köşesindeki bölgede) bulunmaktadır.

İbn Sînâ'nın m. 1012 tarihinden sonra vefât yılı 1037 senesine kadar olan (—25 yıllık hâl tercümesi=biografisi), bizzat sâdık öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî* tarafından anlatılacaktır.

Evvelâ şunu belirtelim ki *Cüzcânî*'nin öğrenci olarak İbn Sînâ ile ilk defâ karşılaşması, m. 1012 senesinden önce değildir. Çünkü *el-Cüzcânî* diyor ki : «... *Ben, İbn Sînâ*'ya, *yirmibeş yıl öğrencilik ve hizmet (yardımcılık) ettim...*»⁴⁴. Bu hesâba göre, (—İbn Sînâ 1037'de vefât ettiği için—), ilk tanışmaları m. 1012 senesine rastlamaktadır. Ve bu tanışma, (yukardaki metinde görüldüğü üzere), *Cürcân*'da (bkz. dn. 39) olmuştur.

Sâmânî devleti m. 1005 senesinde yıkılınca, İbn Sînâ o seneye kadar bulunduğu *Buhârâ* şehriden ayrılıp, Özbekistan ve Türkistan arasındaki *Gürgânc* (diğer ismiyle *Ürgenç* : bkz. dn. 29) şehrine gitmişti. Orada, bir mahallî emîr olan *Alî ibn Me'mûn* ve onun vezîri olan *Ebul-Huseyn el-Sehlî*'nin himâyesine mazhar olmuş, hattâ kendisine belli bir ölçüde ve geçimine yetecek kadar aylık bağlanmıştı. Ne var ki İbn Sînâ, buna kanâat eder görünmediği veyâ kendi değeriyle bir ağırlama saymadığı için olmalıdır ki, *Ziyârî devleti*'nin dördüncü hükümdârı ve bilgisever bir zât olan *Kâbûs ibn Veşmgîr* (öl. m. 1012)'in yanına gidebilmek üzere (—Buhârâdan ayrıldığı 1005 yılından yâni 25 yaşından itibâren—), mezkûr hükümdârın ölüm tarihi olan 1012 senesine (32 yaşına) kadar devam edecek

44 İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 442.

uzun bir seyâhata çıkıyordu : *Gürgânc - Bâverd - Tûs - Şakkân - Sem-nîkân - Câcerm - Dihistân* şehirlerinden geçerek ve ihtimâl ki bu şehirlerin her birinde, belli süreler ikâmet ettikten sonra (çünkü bu seyâhat yedi sene devam etmiştir), m. 1012 yılında, ağır şekilde hastalandığı *Dihistân*'dan tekrar *Cürcân* şehrine avdet ediyordu. Uğramış olduğu bu şehirlerde, mutlakâ bâzı emirler ve devlet adamlarıyla tanışmıştı. Fakat yukarda (s. 23) zikredilen beyitinde söylediği gibi, onun gerçek değerini takdir edip, gerektiği kadar ikramda bulunabilecek bir hükümdar ve şehir bulamamıştı. Bunun için tek ümidi *Kâbûs ibn Veşmgîr*'e (öl. m. 1012) kavuşmaktı.

İbn Sînâ'nın bu hükümdârı niçin böylesine takdir ettiği ve yanına gitmek istediği, dikkate değer bir noktadır. Nitekim Hazer denizinin güney kıyılarında (*Cürcân* ve *Taberistanda*) hüküm süren *Ziyârîler devleti* (m. 927-1035)'nin hükümdarlarından olan *Kâbûs ibn Veşmgîr* (salt. 976-1012), çağdaşı ve komşusu olan *Sâmânî Devleti* (864-1005)'nin ünlü hükümdârı (ve İbn Sînâ'nın hâmisî) olan *Nûh ibn Mansûr* (salt. 976-997)'dan bir savaş dolayısıyla himâye görmüştü. (bkz. br. dn. 38). Hatırlanacağı üzere *Nûh ibn Mansûr*, ismi geçen *Kâbûs* ile dâmâdı *Büveyhî* emîri *Fdh-rüddeve* (m. 950-997)'yi, *Nisâbûr*'dan *Buhârâ*'ya aldırıp, *Büveyhî* hükümdârı *Adududdevle* (salt. 936-983)'ye karşı korumuştur ki bu olay, milâdî 982 yılında vukûa gelmiştir. İbn Sînâ ise *Nûh ibn Mansûr*'un dâvetiyle, *Buhâra*'da *Sâmânî* sarayına gittiği zaman 17 yaşlarında (m. 997 senesinde) bulunuyordu. Şu halde İbn Sînâ'nın, m. 982 senesinde *Buhâra*'da bulunmuş olan *Kâbûs*'un edip ve bilgisever bir hükümdar olduğunu ancak yıllarca sonra (belki de babası vâsıtasıyla) öğrenmiş ve ona saygı beslemiştir. Bu sebebledir ki *Kâbûs*'un (daha önce tasvir edilen) nikbetinden sonra, milâdî 998'de hükümdarlığa tekrar döndüğünü (bkz. br. dn. 38) bilen İbn Sînâ, mezkûr şehirlerden geçerek yedi yıl devam eden seyâhatının sonunda, (muhtemel olarak 1012'de) *Dihistân*'a gelmiş ve oradan çıkıp *Kâbûs*'un yanına gitmek istemiştir. Ne çâre ki *Kâbûs*'un, (despot idâre biçimine karşı ayaklananlar tarafından) esîr edilip bir kaleye (*Cenâşk* kalesine : bkz. dn. 38) kapatılarak öldürüldüğünü öğrenmişti. İşte bu nâhoş haberi *Dihistan*'da öğrendiği anlaşılan İbn Sînâ, aynı bölgede şiddetli bir hastalığa tutulmuş olmasına rağmen, orada durmaksızın, hasta ve yorgun bir halde *Cürcân*'a ulaşmıştır.

Gerçi iyi bir hâmiden yoksun kalmıştı fakat bunun yerine sâdık bir öğrenci bulmuştu. İbn Sînâ'dan hiç ayrılmamak sûretiyle onun yardımcısı, dostu ve öğrencisi olan bu zât *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî* idi. (bkz. dn. 42) Nitekim İbn Sînâ, tanıştıkları 1012 yılma kadar geçirdiği mâcerâları bu öğrencisine dikte edecektir ve ilişkileri de 25 yıl (İbn Sînâ'nın vefât ettiği 1037 senesine kadar) sürecektir. İşte bu tarihten (m. 1012'den) sonraki yirmibeş yıllık mâceraları ise, artık *Cüzcânî*'nin kendi hatıralarından dinleyeceğiz.

Metinleri ilerki sayfalarda verilecek olan bu hâtıraları özetleyecek olursak, İbn Sînâ, son olarak (m. 1012 senesinde) ulaştığı *Cürcân* şehrinde zengin ve bilgi sever bir zât olan *Ebû Muhammed el-Şîrâzî* tarafından ağırlanacak ve belki de iki yıl sonra (m. 1014'te) oradan *Rey* şehrine, *Büveyhî* sultanlarının yanına gidecektir. İlerde görüleceği üzere İbn Sînâ'nın aktif politikaya girmesi, bu tarihlerden sonra olacaktır. Vezirlik (bakanlık) görevleri ifâ ettiği, savaşlara katıldığı, çıkan isyanlar sonucunda evinin yağma edildiği, dostlarının evinde gizlenerek yaşadığı ve bir süre hapse atıldığı gibi olaylar, bu tarihten (m. 1014 senesinden, yâni 34 yaşından) itibaren vukûa gelmiştir. Sâdık öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî* diyor ki :

«... *Cürcân*'da ilimleri seven ve *Ebû Muhammed el-Şîrâzî* denilen bir adam vardı ki, İbn Sînâ için, kendi yakınlarında bir ev satın alarak, oraya yerleştirmişti. Ben de hergün, İbn Sînâ'nın derslerine gider, *Elmecestî* (astronomi) okur, kendim için *mantık* (notları) yazardım.

İbn Sînâ bana, *mantık* konusunda olan *el-Muhtasar el-evsat* eserini dikte ettirmişti. *Ebû Muhammed el-Şîrâzî* için de, *el-Mebde vel-Meâd* (adlı) eseriyle *el-Arsââ el-Küllîye* kitabını yazmıştı. *Cürcân*'da, birçok kitaplar (daha) yazmıştır. Meselâ, *el-Kânûn*'un başlangıcı, *El-Mecestî Özeti* (Muhtasar el-Mecestî) gibi. Ayrıca, birçok *risâleler* de (yazmıştır). Geri kalan kitaplarını da, (*Cürcân*'dan ayrıldıktan sonra) *Cebel* ülkesinde tasnif etmiştir...» İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 272; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 440).

İmdi bu ifâdelere dikkat edilecek olursa İbn Sînâ, (m. 1012 senesinde gelip yerleştiği) *Cürcân*'da birkaç tâne eser (—burada zikredilen eserler ve ismi anılmayan başka eserler—) yazmış görünüyor.

Ad) *İbn Sînâ'nın hayatındaki dördüncü safha* (m. 1012-1024)
(*Büveyhîler devresi*)

Dördüncü safha'daysa, (m. 1012-1024 : yâni 32 yaşından 44 yaşma kadar olan safhada) İbn Sînâ'nın hayatı, son derece tatsız olaylarla doludur. Çünkü aşağıda göreceğimiz üzere İbn Sînâ, bundan böyle *siyâset* (politika ve idâre) işlerine girmeğe başlıyor. Önce *Büveyhîler Devleti* mensuplarından birinin hastalığını tedâvî için *Rey* şehrine gidiyor, bu hânedanla iyi ilişkiler kuruyor. Onların yanında vezirlik (bakanlık) yapıyor, bâzı savaflara katılıyor, bir süre vazifesinden uzaklaştırılıyor, çıkan bir isyânda evinde ne varsa, âsiler tarafından yağma ediliyor, ayrıca hapse atılıyor. Çünkü *Büveyhîler*'den ayrılıp, komşu bir hükümdarlık olan *Kâkûyîler* ile ilişki kurmak, onların yanına kaçmak istiyordu. İşte kısaca ifâde edilen bu olayları, öğrencisi *El-Cüzcânî*'den dinleyecek olursak diyorum ki :

«.... İbn Sînâ, (Cürcân'dan ayrılıp) *Rey*'e⁴⁵ gitti, ve *El-Seyyide*⁴⁶ ile onun oğlu *Mecdüddeve*⁴⁷ ye ulaştı. Onlar da İbn Sînâ'nın berâberinde getirdiği ve kendi gücünü (değerini) içeren kitapları sebebiyle (: vâsitasıyla) onu tanıdılar. *Mecdüddeve*'de o sıralarda *galebet'üs-sevdâ* (melankoli) hastasıydı. İbn Sînâ onun tedâvisiyle meşgûl oldu*.

Rey'de, *El-Meâd* kitabını yazdı ve *Hilâl ibn Bedr ibn Hasanveyh*'in öldürülmesi ile Bağdad ordusunun hezimetinden

45 *Rey*, *Tahrân* yakınlarında bir şehir olup, buradan birçok düşünür ve bilginler yetişmiştir. Meselâ natüralist filozof *Ebû Bekir el-Râzî* ayrıca, bağımsız ve kelamcı filozof *Fahreddin el-Râzî* (öl. m. 1209) gibiler.

46 *El-Seyyide* (öl. m. 1028-1029), *Büveyhîler hanedanı* (m. 932-1055)'ından vali *Fahrüddeve* (m. 950-997)'nin zevcesi ve *Mecdüddeve* (bkz. dn. 47)'nin annesidir.

47 *Mecdüddeve* (997-1029), *Büveyhî* valisi *Fahrüddeve* (m. 950-997)'nin oğludur. Babasının ölümü üzerine, dört yaşındayken, (annesi *el-Seyyide*'nin nâibliği altında) tahta çıkarılmıştır. Ondört yaşındayken (m. 1007'de), vezîr *el-Hâtir*'m yardımıyla iktidarı annesinin elinden almak istediysede kardeşi olan emîr *Şemsüddeve* (bkz. dn. 48) tarafından esir edildi. (K.V. Zettersteen, *Mecdüddeve madd. Esi. Ans; 7/431-432*).

* İbn Sînâ'nın modern *psycho-terapie* (ruh tedavisi) tekniğini hatırlatan metodu vardı. *Nabîza* bakmak suretiyle hastanın şuur altı problemini keşfetmekte olan *İbn Sînâ*'nın bu usûlü, aynı zamanda, *İbn Ebî Useybia* (öl. m. 1270'nin amacı olan ve *türkçe konuşan* (bkz. N. Keklik, *Felsefe*, İst. 1970, s. 298=*Uyûn el-enbâ* nşr. Beyrut 1965, s. 737) *Resideddin Ali ibn Halife* (m. 1183-1219)'ye de izâfe edilmektedir. (bkz. *Uyûn el-enbâ*, s. 595). Aynı metod, *Mevlânâ* (1207-1273) tarafından da (Mesnevî, tere. nşr. Dr. A. Çelebioğlu, I/Byt. no. 153 vd.) hikâye edilmiştir.

sonra, *Şemsüddeve*⁴⁸ ye ulaşıncaya kadar, *Rey*'de kaldı...» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 272-273; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 440).

İmdi, *Cüzcânî*'nin bu ifâdesine dikkat edecek olursak İbn Sînâ, (32 yaşındayken, yâni 1012 yılında), *Cürcân*'dan kalkıp *Rey* şehrine ulaşıyor ve orada, bir sinir hastalığına (melankoliye) tutulmuş olan *Mecdüddeve*'yi tedâviye başlıyor. *Mecdüddeve* ise, *Büveyhîler* denilen bir hükümdâr âilesinin mensûbudur. İşte bu olay, *İbn Sînâ* ile *Büveyhîler* (M. 932-1055 arasında hüküm sürmüşlerdir) arasındaki ilk bağlantı olmuştur.

İbn Sînâ'nın *Rey* şehrindeki ikâmeti belki de uzun sürmemiştir. İhtimâl ki *Mecdüddeve* (öl. m. 1029 ?)'nin tedâvisini bitirdikten sonra, buradan ayrılıp *Kazvîn* şehrine, sonra da (onun biraz güneyinde bulunan) *Hemedân* iline gidiyor. Bu son şehirde, *Kezbâneveyh* (?)'in hizmetinde bulunduktan sonra, *Büveyhî* hükümdârı *Şemsüddeve*'ye (bkz. dn. 48) kavuşmak istiyordu. *Hemedân* ve *Kirmansâh*'ta hükümrân olan *Şemsüddeve* ile kurduğu ilişkiler, İbn Sînâ'nın bir yandan hak ettiği mevkilere yükselmesini kolaylaştırdığı gibi, diğer yandan da birçok sıkıntılara düşmesine sebep olmuştur. Nitekim öğrencisi *El-Cüzcânî*'nin ifâdesine göre :

«... Daha sonra öyle sebebler oldu ki İbn Sînâ, zarûrî olarak (*Rey*'den ayrılarak) *Kazvîn*'e⁴⁹ ve oradan da *Hemedân*'a⁵⁰ gitmişti. (*Hemedân*'da) *Kezbâneveyh* (?)'in hizmetine ve onun işler (esbâb)'inin bakılmasına ulaşıyordu.

Bundan sonra da, *kulunç* (coliques) hastalığına tutulmuş olan *Şemsüddeve* (bkz. dn. 48) ile tanışıp, onun meclisinde bulunması vâkî oldu. İbn Sînâ, ona ilaç verdi de, Tanrı şifâsına kavuştu. İbn Sînâ, bu meclis (buluşma)'den dolayı, pek çok *hîl'atlar* (mükâfatlar = giysiler) kazandı ve orada, geceleriyle birlikte kırk gün ikâmet ettikten sonra, kendi evine (*Rey* şehrine) avdet etti. Kendisi bu emîr'in (*Şemsüddeve*'nin)

48 *Şemsüddeve* (m. 997-1021). *Büveyhî* ailesinden olup *Kirmân*'da ve *Hemedân*'da hüküm sürmüştür. *Mecdüddeve* (bkz. dn. 47)'nin kardeşi olup, m. 1006-1007 senesinde onu esir almış ve hükümdar olmuştur. Miladi 1015 yılında da, *Rey*'i zaptetti (bkz. K.V. Zettersteen, *Şemsüddeve* madd. *İsl. Ans.* 11/423-424).

49 *Kazvîn* Tahran'dan 150 km. mesâfede bir şehirdir.

50 *Hemedân* şehri: *Kazvîn*-*Kirmansâh*-*Bağdad* şosesi üzerinde, *Türkler*'le meskûn tarihi bir beldedir. Bkz. *Mirzâ Bala*, *Hemedân* madd. *İsl. Ans.* 51/s. 420 vd.

dostu olmuştur. Daha sonra, *Inâz* (?) ile savaşmak üzere emir (Şemsüddevele), *Karmîsîn*'e⁵¹ doğru askerî bir sefere çıkmıştı. Onun hizmetinde (maiyetinde) olarak İbn Sînâ da (sefere) çıkmıştı. Fakat yenilmiş olarak, *Hemedân*'a yöneldiler.

Daha sonra, İbn Sînâ'nın *vezirlik* kabul etmesini istediler. O da kabul etti fakat, ordu içinde İbn Sînâ'nın aleyhinde karışıklık(lar) olmuştu. (Âsiler), kendi canlarından korktukları için, İbn Sînâ'nın evini kuşattılar ve onu hapse attılar; varını yoğunu yağma ettiler ve sâhip olduğu bütün şeyleri aldılar. Emîr (Şemsüddevele)'den de, onu öldürmesini istediler⁵². Oysa emîr, (isyancıların) gönlünü almak için, İbn Sînâ'yı devlet (hizmetin)'den uzaklaştırmak yolunu tuttu. O da, *Şeyh Ebû Sa'd ibn Dahdûk*'un evinde kırk gün saklandı. (Ne var ki) emîr Şemsüddevele'nin *kulunç* (hastalığı) tekrarlayınca, İbn Sînâ'yı istetti. O da emîr'in meclisinde bulundu. Emîr (Şemsüddevele), İbn Sînâ'dan pek çok özürler dileyince o da emîr'in tedâvisiyle meşgûl oldu, izzet ve ikrâm ile onun nezdinde ikâmet etti. İkinci defâ olarak kendisine *vezâret* (bakanlık) iâde edilmişti....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 273; İbn ebî Useybia, *Uyân*, s. 440-441).

Görüldüğü üzere İbn Sînâ, filozofluk ve bilginlik hududlarını aşarak (kendî arzusuyla olmasa bile) *politika*'ya karışmanın cezâsını çekmiştir. Buna rağmen, devlet hizmetinin en yüksek kademelerinde bulunmak ve siyâsetle meşgûl olmak hevesi her halde vardı ki, ikinci defâ olarak kendisine *vezâret* (bakanlık) teklif edildiği zaman, bunu geri çevirmek istememişti. Hatta bu kadarıyla da yetinmemiş ve Şemsüddevele vefât edince, (m. 1021), onun yerine geçen oğlu *Semâüddevele* (m. 1021-1023 ?) zamânında da⁵³ vezirlik mevkiinde kalması istenmişti. Her halde *Büveyhîler*'le olan ilişkileri artık onu yeterince doyurmuş olmalıydı veyâ bu yeni hükümdâra karşı muhabbeti bulunmuyordu ki, *Semâüddevele*'nin teklifini kabul etmemiş,

51 *Karmîsîn*, Hemedân'a 30 fersah (200 km. kadar) mesâfede bir kasaba olup, *Dinever* ile *Hilvân* arasındadır. (bkz. Yakût, *Mücem'el-büldân*, 3/254).

52 H. 411. (m. 1020-1021) senesinde, *Hemedân*'da Türkler ayaklanmıştı (bkz. K.V. Zettersteen, *Şemsüddevele* madd. İsi. Ans. 11/424). İbn Sînâ'nın Hemedân'da karşılaştığı sıkıntılar belki de bu olayların vukuâ geldiği m. 1020-1021 annesine tasâdüf etmiş olmalıdır.

53 bkz. Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, (İst. 1927), s. 189.

fakat başka bir komşu devletin hizmetinde çalışmak istemiş gibiydi. Nitekim, (aşağıda göreceğiz), *Kâkûyîler* (Kakaveyh Oğulları) denilen bir komşu hükümdarlığın o sıradaki emîri olan *Alâüddevle* (m. 1008-1041) ile gizlice haberleştiği söylenmeğe başlamıştı. Bunun üzerine tutuklanmış ve dört ay süreyle hapse de atılmıştı. Öğrencisi *El-Cüzcânî* bu safhayı anlatırken, (herhalde, hocasını *politika*'dan bir nebze uzaklaştırabilmek için), onunla bir süre ilim ve araştırma üzerinde çalıştıklarını anlatıyordu :

«.. Ben, (diyor *el-Cüzcânî*) kendisinden (İbn Sinâ'dan) istedim ki, *Aristoteles*'in kitaplarını şerh etsin (açıklasın).. Dedi ki : — Şu sıralarda buna imkân (ferâğ) yoktur ama, muhâliflerimle tartışmaksızım ve onları reddetmekle meşgûl olmaksızın, benim indimde doğru (mümkün) olan ilimler konusunda bir kitap yazmama râzî olursan, bunu yapabilirim.

Ben de râzî oldum. İbn Sinâ, *el-Şifâ* adını verdiği bir kitabına, *fizik* (bashi) ile başlamıştı. Daha önce de *El-Kânûn*'un birinci kitabını yazmıştı.

Her gece, onun evinde ilim talebeleri toplanırdı. Nöbetleşe olarak ben *Şifâ*'dan okurdum, başkaları da *Kânûn*'dan (okurdu). (Dersi) bitirdiğimizde, muhtelif çevrelerden olmak üzere, (çalgı) âletleriyle birlikte mugannîler (şarkıcılar) gelir ve meşrûbat meclisi (*meclis el-şerâb*)⁵⁴ hazırlanırdı. Bu şekilde meşgûl olurduk : Gündüzleri, Emîr'e (Şemsüddevle'ye) hizmet etmekten boş vakti olmadığı için, tedrisât (ders verme işi) geceleri olurdu. İşte bir süre (derslerimizi) bu şekilde yaptık.

Sonra *Şemsüddevle*, *Târım*'a, oranın emîri ile savaşmak üzere yöneldi. Fakat o mevki (*Târım*) yakınlarında *kuluç* hastalığı tekrarladı ve şiddetlendi. Kendi tedbirsizliğinin çelb ettiği başka hastalıklar da buna eklenince ve İbn Sinâ'dan da pek az alâka görünce, ölmesinden korktukları için askerler onu Sedyede (taşıyarak) *Hemedân*'a dönmek istediler. Ne var ki yoldayken, sedye'de ölmüştü.

54 *Meclis el-Şerâb* (İçki meclisi) deyiminin, *şarap*'la ilgisi bulunmadığı hakkında, bkz. br. dn. 24 ayr. bkz. br. s. 40, dn*.)

(*Şemsüddeve*) öldükten sonra, onun oğluna (*Semâüddeve*'ye)⁵⁵ bîat ettiler ve İbn Sînâ'nın, vezirliği kabul etmesini istediler fakat o direndi ve (*Kâkûyîler* hükümdârı) *Alâüddeve* ile *gizlice* mektuplaştı* (Çünkü) onun hizmetinde olmak ve ona gitmek, onun çevresindekilere katılmak istiyordu. (Bu sebeble) *Ebu Gâlib el-Attar*(?)'m evinde *gizlice* ikâmet ediyordu.

Ben, kendisinden *el-Şifâ* kitabını tamamlamasını istemiştim. *Ebu Gâlib*'i çağırdı ve ondan kağıt kalem istedi. O da bunları hazırladı. İbn Sînâ, yirmi cüz'e (formaya) yakın miktarda bulunan (o kağıtlara) mesele başlarını (: konu başlıklarını) yazdı. Burada, önünde kitap olmaksızın ve dayanacağı kaynak (asi) bulunmaksızın, fakat hâfızasından ve hatırladıklarından (olmak üzere), bütün konu başlıklarım (*ruus el-mesâil*) kendi eliyle yazmıştı. Sonra da İbn Sînâ bu kağıtları (*el-eczâ*), önüne koydu : Kağıdı alıyor ve her mesele üzerinde düşünüp onun açıklanmasını yazıyordu. (*Kitâb el-Şifâ* için), her gün elli sayfa yazmaktaydı. Nihâyet *zoolojî* (el-Hayevân) ve *botanik* (el-Nebât) kitapları (= bölümleri) müstesnâ olmak üzere, bütün *fizik* (el-Tabiiyât) ve *metafizik* (el-İlâhiyât)'mı bitirdi. (sonra) *mantık* (bölümün)e başladı ve ondan da bir kısım (*cüz'*) yazdı.

(*Şemsüddeve*'nin ikinci oğlu olan) *Tâcülmülk* (*Semâüddeve*'nin kardeşidir), İbn Sînâyı, (*Kâkûyî* hükümdârı) *Alâüddeve* ile (*gizlice*) mektuplaştığı sebebiyle ittihâm etmiş, fakat (İbn Sînâ) bunu inkâr etmişti⁵⁶. İbn Sînâ'yı tevkif etmek için *Tâcülmülk* böyle yaptı. Bâzı düşmanları da aleyhinde bulundular. Bu sebeble onu aldılar ve *Ferdeçân* adındaki bir kaleye koydular (hapsettiler). İbn Sînâ oradayken bir kasîde (uzun şiir) yazdı ki, (onun bir beytinde, şöyle diyordu) :

55 *Semâ'uddeve* (m. 1021-1023 ?) arasında hüküm sürmüştür ve *Şemsüddeve* (bkz. dn. 48)'nin oğludur. *Alaeddin İbn Kâkûye* (m. 1008-1041) (bkz. dn. 60 ve ayr. s. 32) tarafından iskat edilmiştir. (bkz. Halil Edhem, a.g.s. s. 189).

* *Gizlice mektuplaştı* iddiasının bir iftira olduğu, metnin devamında görülecektir. (bkz. dn. 56).

56. Yukarda geçen, «*gizlice mektuplaşu*» iddiasının bir iftirâ olduğu, bu ifâdeden açıkça anlaşılacaktır.

*Sende gördün ki atıldım kodese
Kurtuluş yok buradan kim ne dese⁵⁷*

Ve İbn Sînâ, o kalede dört ay, (haps edilmiş olarak) kaldı. Daha sonra (Kâkûyî hükümdârı) *Alâüddeve* (İbn Kâkûye), *Hemedân*'a yönelmiş ve (şehri) almıştı. *Tâcülmülk* bozguna uğramış ve aynı kaleye (Ferdecân kalesine) sığınmıştı. *Alâüddeve* ise, *Hemedân*'dan (İsfahân'a) geri dönmüştü. (Bunun üzerine), *Şemsüddeve'nin oğlu* (: Semâüddeve) ile, (onun kardeşi) *Tâcülmülk* de, (kalede mahpus olan) İbn Sînâ'yı beraberlerinde *Hemedân*'a getirdiler.⁵⁸ İbn Sînâ, *el-Ulvî* (? el-Alevî ?)'nin⁵⁹ evinde yerleşti ve orada *El-Şifâ* kitabının (yarıda kalan) *mantık*'ım yazmakla meşgul oldu.

Kalede (hapisteyken), *el-Hidâyât* kitabını, *Hayy ibn Yakzân* risâlesini ve *el-Kulunç* kitabını yazmıştı.

El-Edviye el-Kalbiye kitabını ise, *Hemedân*'a ilk gelişinde yazmıştı.

Böylece bir süre geçti. Bu esnâda *Tâcülmülk*, güzel vaatlar yaparak İbn Sînâ'ya yalan söylüyordu...» (İbn el-Kiftî, *Ihbâr*, 273-274; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, 441-442).

Görülüyor ki *Büveyhîler*'in bu nâhoş davranışları ve özellikle *Tâcülmülk*'ün, hiyleye başvurarak İbn Sînâ'yı hapse attırması, (her ne kadar sonradan özür dilemişler ve yalan vaatlerle oyalamğa çalışmışlarsa da), onu *Büveyhîler*'den tamâmen soğutmuş, hattâ nefret ettirmiştir. Çünkü *Seyfüddeve*'hin ölümü (m. 1021) üzerine, onun yerine geçen oğlu *Semâüddeve* (m. 1021-1023), hatırlanacağı üzere İbn Sînâ'ya vezirlik teklif etmiş, fakat o, bu vazifeyi (—bilmediğimiz sebeplerle—) kabûl etmemişti. İbn Sînâ onlara karşı bu şekilde davranmca da, kendisi ile *Büveyhîler* arasındaki soğukluk büsbütün artmıştı. Ne var ki ayrılmak istediği halde İbn Sînâ, onların hüküm sürdüğü *Hemedân*'dan bir türlü uzaklaşamıyordu. Üstelik burada, resmî olarak herhangi bir görevi de yoktu.

57 Nazmen çevirdiğim bu beytin arapçası şöyledir:

دخولي باليقين كما تراه وكل الشك في أمر الخروج

58 Bu hâdisenin, m. 1021 senesine tesâdüf etmesi gerekiyor.

59 Bu zât *vezîr* olup, *Ebû Tâlib el-Ulvî* ismiyle anılmaktadır. Alnında çıkan sivileler (best) den şikâyet etmek üzere, yazdığı beyitlere, İbn Sînâ da, manzum olarak bir reçete yazmıştır. bkz. İbn ebî Useybia, *Uyûn*, 451.

Bu sebeble, belki de mecbûr edilerek, *Ebû Gâlib el-Attâr*'m evinde, (herkesin gözünden uzak vaziyette) ikâmet ediyor ve sâdece kitap yazmakla meşgûl oluyordu. Onun bigâneliği ve ısrarlı menfi davranışı karşısında Büveyhîler için yapılacak tek şey kalıyordu : İftirâ etmek ve bu sûretle İbn Sînâ'yı hapse attırmak.

Bu entrikanın peşinde olan, özellikle (*Semâüddeve*'nin kardeşi) *Tâcülmülk* idi. İddiâ ediyordu ki İbn Sînâ, onlara rakip ve düşman olan *Kâkûyî* hükümdârı *Alâüddeve ibn Kâkûye* (salt. m. 1008-1041) ile gûyâ gizlice mektuplaşıyormuş. Tabiatıyla İbn Sînâ, bunu inkâr etmekteydi, fakat bâzı düşmanlarının da yalancı şahitliği üzerine İbn Sînâ, dört ay süreyle, *Ferdeçân* (Feredcân ?) kalesine haps edildi.

Öyle görünüyor ki hapishâne hayatı, İbn Sînâ gibi cevval bir düşünür için, telif ve araştırmaya engel sayılamazdı. Nitekim İbn Sînâ, dört ay devam eden bu hapis hayatında, üç tane eser yazmayı başarmıştı ki bunlar : *Hayy ibn Yâkzân* risâlesi, *Kulunç* Kitabı ve *el-Hidâyât* (el-Hidâye) adlarını taşımaktadır.

Nihâyet İbn Sînâ, bu hapislikten iyi bir tesâdüf eseriyle kurtulmuştu. Şöyle ki, *Kâkûyî* emiri *Alâüddeve*, Büveyhîler (*Semâüddeve* ve *Tâcüddeve*) üzerine yürüyüp, (m. 1023 senesinde), *Hemedân* şehrini zapt etmişti⁶⁰. Bunun üzerine, ismi geçen Büveyhî emirleri de (—tarihin ve tesâdüfün garip bir cilvesi olarak—) İbn Sînâ'nın hapsedildiği *Ferdeçân kalesi*'ne sığınmak zorunda kalmışlardı. *Kâkûyî* emiri, bu futûhattan sonra (m. 1023'te) tekrar *İsfahan*'a avdet edince, Büveyhî kardeşler, İbn Sînâ'yı da hapisten çıkarıp berâberlerine almak sûretiyle, yeniden *Hemedân*'a döndüler.

Bütün bu tatsız olaylar sebebiyle, İbn Sînâ için bu hânedân artık hiç bir değer taşıyamazdı. Her ne kadar (—metnin sonunda görüldüğü üzere—) *Tâcülmülk*, yalan vaatlerde bulunarak İbn Sînâ'yı kandırmak, oyalamak ve gönlünü almak istiyor idiyse de, İbn Sînâ onlara bir daha güvenemezdi. Bu sebeble yapılacak tek şey kalıyordu ki o da, *Kâkûyî* hükümdârı *Alâüddeve* (salt. m. 1008-1041)'nin yanına sığınmak idi. Nitekim o da böyle yaptı.

60 *Hemedân*'m *Alâüddeve ibn Kâkûye* tarafından m. 1023 senesinde zapt edilmesi hkk. bkz. Cl. Huart, *Kâkûyîler* madd. İsl. Ans. 6/108-109.

Ae) *İbn Sînâ'nın hayatının beşinci safhası* (m. 1024-1037)
(*Kâkûyîler safhası*)

İbn Sînâ, en kuvvetli ihtimâle göre, m. 1024 senesinde, (—kaçış plânlarını önceden hazırlamak sûretiyle—) *Hemedân*'dan (: Büveyhîler'in yanından) *gizlice* ayrılıyordu. Nitekim beş kişiden oluşan küçük kâfile, herhangi bir şekilde tanınmasın diye, *derviş kıyâfetine* bürünmek sûretiyle yola çıkmıştı. O sıralarda 44 yaşlarında bulunan İbn Sînâ'nın hayat hikâyesini, öğrencisi *el-Cüzcânî*'den dinleyelim. Diyor ki :

«.... Daha sonra İbn Sînâ için, *İsfahan*'a doğru yol göründü. Berâberinde kardeşi, iki tâne kölesi ve ben olmak üzere, (—tanınmamak için—) *derviş kıyâfetine* *gizlice* (mütenekkiren) yola çıkmıştık. Yolda, birçok sıkıntılara katlanarak nihâyet *İsfahan* dolaylarındaki *Teberân*'a vâsıl olduk. Burada İbn Sînâ'nın arkadaşları ve hükümdâr *Alâüddeve* (ibn Kâkûye)'nin yakınları ile dostları bizi karşıladılar⁶¹. İbn Sînâ'ya özel giysiler getirilmişti. Kendisi de, *Kânkünbed* (Günkünbed) denilen bir mahallede, *Abdullâh ibn Bâbî*'nin evinde ağırlandı ki burada, ihtiyaç duyulacak (her çeşit) döşemeler ve âletler (ev eşyası) mevcuttu.

(Bir süre sonra) *Alâüddeve* (ibn Kâkûye)'nin meclisine giren İbn Sînâ, o mecliste kendine yaraşır bir izzet ve ikrâm ile karşılanmıştı. Sonra da *Alâüddeve*, çeşitli mertebelerden birçok bilgilerin bulunmasıyla (iştirâkiyle), tartışma toplantıları (*meclis el-nazar*) tertîb etmişti. İbn Sînâ da bunlardan biriydi. (Onun karşısında), çeşitli ilimlerden hiç bir konuda, (kimsede) tâkat kalmıyordu.

(İbn Sînâ), *İsfahân*'dayken, *el-Şifâ* kitabını tamamlamakla meşgûl oluyordu. Böylece (yarıda kalan) *mantık* bölümünü ve *El-Mecestî* kitabını bitirdi. (Daha önceleriye), *Öklides*'i, *Arit-*

61 İbn Sînâ'nın, *Hemedân*'dan *gizlice* kaçtığı ve tanınmamak için, süff (derviş=fakir) kıyâfetine bürünmüş olduğu yukarıda ifâde edilmişti. Şimdi de görülüyor ki, şehrin (*İsfahân*'ın) girişinde, dostları ve hükümdârın yakınları tarafından, merâsimle karşılanmaktadır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İbn Sînâ'nın *Hemedân*'dan (Büveyhîler'den) kaçışı, önceden plânlanmış ve *İsfahân*'daki dostlarına gizli olarak kendisi tarafından haber ütilmiştir.

metik'i ve *Mûsikî*'yi (: bu isimlerdeki eserlerini) özetlemişti *Matematik* (el-riyâziyât)'ın her kitabına (: bölümüne), ihtiyâç duyulduğunu gördüğü ilâveler yapmıştı. *El-Mecestî* konusunda ise, (dâire'lerin) çaplarının değişmesi konusunda, on şekil (daha) eklemiştir. *Elmecestî*'nin sonuna, *astronomi* konusunda, daha önce hiç yapılmamış şeyler ilâve etmiştir.

Öklides (geometrisi)'nde şüpheler, *aritmetik* konusunda güzel özellikler (: tipik müşâhedeler); *Mûsikî* konusunda, öncükilerin gâfil olduğu meseleler ilâve etmiştir.

El-Şifâ kitabı tamamlanmıştı : Botanik ve zooloji (el-nebât vel-hayvân) bölümleri müstesnâdır, çünkü bunları *Alâüddevle*'nin, *Sâbûr-Hâst*'a yöneldiği sene, yolda yazmıştır.

Yine yolda, (bu askerî sefer sırasında) *El-Necât* kitabını tasnif etmiş (yazmış) idi.

Alâüddevle, Hemedân'a hücumu karar verdiği zamana değin, İbn Sînâ onunla yakınlık kurmuş ve yakın dostlarından (nüdemâ) olmuştu. İbn Sînâ da, arkadaş olarak onunla (birlikte) sefere çıktı⁶². Bir gece, *Alâüddevle*'nin huzûrunda, eski rasatlara göre yapılmış takvimler konusundaki bozukluklar (yanlışlıklar)'dan bahs edilmişti. *Alâüddevle* bunun üzerine, o yıldızların gözlenmesiyle meşgûl olmasını İbn Sînâ'ya emretti ve ona, ihtiyâç duyduğu şeyleri verdirdi. İbn Sînâ işe başladı ve beni (*Cüzcânî*'yi) de (rasat) aletleri⁶ edinmek ve onları yapacak olanları idâre etmekle vazifelendirdi. Nihâyet birçok (astronomik) meseleler açıklandı. Fakat askerî seferlerin çokluğu ve (çeşitli) engeller sebebiyle rasatlarda bozukluklar oluyordu.

İbn Sînâ, İsfahan'dayken, *El-Alâî** kitabını yazmıştır...» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 274-275; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 442).

Görüldüğü üzere en erken milâdî 1024 yılında olmak üzere, *Büveyhîler*'den (Hemedân şehrinden) *gizlice firâr* eden İbn Sînâ, İsfahan'da

62 Hemedân m. 1023 (h. 414) yılında ve İbn Sînâ'nın *Ferdeçân kalesi*'nde hapis yattığı sırada, *Alâüddevle* tarafından ele geçirilmiş ve bu emir, aynı sene, tekrar İsfahan'a dönmüştü. Buradaki *Hemedân seferi* ise, tarihini tesbît edemediğim (fakat m. 1024'den sonraki) bir yılda olmuş görünüyor.

* *El-Alâî* adını taşıyan bu kitabın tam ismi, *Dânişnâme-i Alâî*'dir ve *Alâüddevle* (salt. m. 1008-1041)'nin adına izâfetle *El-Alâî* ismini taşımaktadır. Çünkü eser, ona ithâf edilmiştir.

fahan yakınlarında *Taberân*'a geldiklerinde, Kâkûyler emri *Alâüddevle*'nin adamları ve İbn Sînâ'nın dostları tarafından merâsimle karşılanıyor ve çok mükellef bir eve yerleştirilmek sûretiyle ağırlanıyordu. Milâdî 1024 yılında (: 44 yaşındayken), hem *siyâset* hem de *felsefe ve ilim* sâhasında maharetini, *İsfahân* çevresinde, tartışma meclislerinde herkese üstün gelerek gösteren İbn Sînâ için bu yıllar, eserlerini yazmak için de verimli olmuştur. Onun en büyük gâyesi, *El-Şifâ* adını verip, daha önceki yıllarda başladığı felsefî eserini tamamlamaktı. Yine bu yıldan itibaren Aritmetik, Geometri, Astro-nomi ve Mûsikî konularındaki eserlerinin de özetlerini çıkarıyor, diğer yandan da Matematik ve Astronomi konularında, kendi buluş ve görüşlerini ilâve ediyordu. En büyük gâyesi olan *El-Şifâ*'nın tamamlanması da, *Alâüddevle*'nin İsfahan dolaylarında bulunan *Sâbûr-Hâst* mevkiine savaş açtığı sırada mümkün olmuştur. Bu askerî sefere, *Alâüddevle*'yle birlikte gittiği anlaşılan İbn Sînâ yolda iken (!) *el-Necât* adlı kitabını da bitirmişti ki, bu eserin meşhur *el-Şifâ*'nın bir özeti niteliğinde olduğu bilinmektedir. Yine bu sırada (Alâüddevle'nin adına izâfetle), *Dânişnâme-i Alâî* adındaki eserini yazıp bitirmişti. Yine bu sıralarda dikkatimizi çeken bir nokta, askerî sefer sırasında (yani, ordular hareket halinde buldukları zamanlarda), *Emîr Alâüddevle*'nin arzusu üzerine, yol boyunca *astro-nomi gözlemleri* yapılmasıdır.

Böylesine cevval yaratılışlı ve yorgunluğa dayanıklı bir düşünürün çalışma metodu da dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Öğrencisi *Cüzcânî* diyor ki :

«... Ben (Cüzcânî) İbn Sînâ'ya 25 yıl öğrencilik yaptım. Şeyhin (hocanın) garip işlerinden biri de şudur ki, eline yeni bir kitap geçtiği zaman, ona tamâmen baktığını (: okuduğunu) hiç görmedim. Sâdece kitabın güç yerlerini ve müşkil meselelerini araştırıp, müellifinin bu konuda ne söylediğine bakardı. Böylece, (o yazarm) bilgi konusundaki mertebesi ve anlayış (: zihin) konusundaki derecesi meydana çıkardı....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 275; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 442).

İbn Sînâ'nın sadece çalışma tarzı değil, aynı zamanda bu konudaki sür'ati de şâyân-ı hayret ölçüdedir. Nitekim *arapça* ve onun çok nâdir kullanılan kelimeleri üzerinde, *Ebû Mansûr el-Cübbâî* (öl. m. ?) adındaki lisan bilgini ile, (Alâüddevle'nin) huzurunda

bir tartışma yapmış ve ismi geçen bu lisan bilgini'nin küçümseyici davranış ve sözlerini, üç sene müddetle sîneye çekmiş, sonra da onu mahcûp etmiştir. Nükte dolu olan bu hâdiseyi nakleden öğrencisi *El-Cüzcânî*, şöyle anlatıyor :

«... İbn Sînâ, günlerden bir gün, *Alâüddeve*'nin huzurundaydı ve (lisan bilgini) *Ebû Mansûr el-Cübbâî* de oradaydı. Dil konusunda bir mesele geçti ki, İbn Sînâ da bildiği kadarıyla o konuda konuştu. Bunun üzerine *Ebû Mansûr* (el-Cübbâî), İbn Sînâ'ya dönüp dedi ki : — Sen bir filozof ve hakim (hekim)'sin; dil konusunda sözün dinlenecek kadar lisan okumuş değilsin.

Bu söz üzerine İbn Sînâ, bir köşeye çekildi ve üç yıl boyunca (arapça) lugat kitaplarını bol bol okudu. *Ebû Mansûr el-Ezherî*'nin⁶³ eserlerinden olan *Tehzîb el-luga*'yı Horasan'dan getirtti. Böylece İbn Sînâ, dil (: arapça) konusunda benzerine az rastlanılan bir mertebeye ulaştı. Üç tâne *kasîde* yazdı ki bunlarda, pek az görülen lafızlar (kelimeler) kullandı. Üç tâne de kitap yazdı : Birincisi *İbn'ül-Amîd*⁶⁴ uslubuyla, ikincisi *El-Sâbi*⁶⁵ uslubuyla, diğeri de *el-Sâhib*⁶⁶ uslubuyla idi. İbn Sînâ, bunların cildlenmesini ve cildlerinin de eskimiş gibi yapılmasını (=ihlâk) emretti. Sonra da, *Alâüddeve*'ye bu kitapları emânet etti. Bu cildler de, *Ebû Mansûr el-Cübbâî*'ye arz olundu. Denildi ki : —Bu cildleri av mevsiminde sahrâda bulduk. Senin bunları araştırmayı ve içlerinde bulunan şeyleri söylemeyi (: açıklamanı) gerekiyor.

Ebû Mansûr (el-Cübbâî), bunlara baktı ve içlerindeki birçok şeyler ('in anlaşılması) kendisine zor geldi. İbn Sînâ da ona : —Senin bu kitapta bilmediğin şey, lugat kitaplarından filancasında zikredilmiştir dedi,

63 Bir lisan bilgini olan bu zâtın tam ismi : *Ebû Mansûr Muh. ibn Ahmed ibn el-Ezher ibn Taiha el-Ezherî el-Herevî* (m. 895-980) dir. Bkz. Brockelmann, *GAL*, 1/129 ve *Suppl.* 1/197.

64 *Ebul-Fazl ibn el-Amîd* (öl. m. -970) : *Büveyhiler*'in meşhur vezni ve ayrıca ünlü ediptir.

65 *el-Sâbi*, *Hilâl ibn el-Muhassin* (m. 970-1056) : Edib ve devlet adamıdır. Görüldüğü üzere, *İbn Sînâ* ile aşağı yukarı akradır. Bkz. Brockl. *GAL*, 1/394.

66 *el-Sâhib ibn Abbâd el-Tâlkânî* (öl. 995) : *Ebul-Fazl ibn el-Amîd*'in öğrencisi ve *Rûkn'üddeve*'nin veziridir. Bkz. Brockelmann, *GAL Suppl.* 1/198.

İbn Sînâ'nın bu terimleri ezberlediği lugatlar konusunda, ona birçok kitapların isimleri zikredildi. *Ebû Mansûr* (el-Cüb-bâî), dil bakımından dikkatli (mûciz) ve bu konuda güvenilir değildi. (Fakat) bu risâlelerin İbn Sînâ'ya âit olduğunu ve (üç yıl evvel) o gün yaptığı kötü davranışın buna sevkettiğini anladı. Bu sebeble özür ve af diledi. İbn Sînâ (bundan) sonra da lugat konusunda, *Lisân el-arab* ismini verdiği bir kitap düzenledi ki, lugat konusunda böylesi yazılmış değildir. Fakat ölünceye kadar bunu temize çekemedi. Bu sebeple (eser), müsvedde halinde kaldı : Bunu tertibe kimse muvaffak olamadı...» (İbn el-Kiftî, *Ihbâr*, s. 275-276; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 442-443).

Bu metinden de anlaşılıyor ki İbn Sînâ sâdece felsefe, geometri, astronomi vs. gibi alanlarda değil, aynı zamanda dil (: arap dili) üzerinde de kısa bir süre içinde, mütehasıs geçinenlerin bilgisini alaya alacak kadar güçlü ve zekî bir düşünürdü. Ve sırf bu konudaki kâbiliyetini isbatlamak üzere, on bölümlük bir lugat yazmış ve buna, *Lisân el-arab* adını vermişti. Ne yazık ki, fişler üzerinde kaldığı anlaşılan ve kitap haline getirilmesi kısmet olmayan bu eser, zamanımıza ulaşmış değildir. Fakat böyle bir eser üzerinde çalışmış olduğunu, günümüz araştırmacılarının bilmesi de, ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, (—daha önceki sayfalarda işâret ettiğimiz bir mesele konusunda—) İbn Sînâ'nın *alkollü içki* manasında olmak üzere, aslâ içki kullanmadığını, (etimolojik izahlara da dayanmak sûretiyle) bu eserin mevcûdiyeti ile göstermeğe çalışmıştık. (bkz. br. dn. 24).

Her ne olursa olsun, İbn Sînâ'nın gâyesi *lisan değil*, özellikle *felsefe ve pozitif ilimler* üzerinde hâkimiyet meselesiydi. Teorik bilgilerle yetinmeyerek, *deney*'lere baş vurması önemli bir tarafıydı. Nitekim *el-Cüzcânî* diyor ki :

«... İbn Sînâ'nın, tedâvî (*muâlece*) konusunda meşgûl olduğu *tecrübeler* hâsıl olmuştur ki bunları, *El-Kânûn* kitabında yazmağa kararlıydı. Onları, *El-Kânûn* kitabının tamamlanmasından önce, kağıt parçaları (fişler = *eczâ*) üzerine not etmişti.

Meselâ birgün, *baş ağrısı* (sudâ') olmuştu. Kafa zarına bir maddenin (iltihâbın ?) inmek istediğini ve bundan da, başında bir *şiş* (tumeur = *verem*) çıkması tehlikesi bulunduğunu dü-

şündü. Çok miktarda kar getirilmesini emredip, bunları sıkıştırdı ve bir beze sardı. Başının bununla örtülmesini istedi. Böylece yapıldı da, (ağrıyan) o yer kuvvetlendi ve o (iltihâbî) maddenin kabûlü (aşağıya inmesi) önlenerek şifâ buldu.

Bunun gibi, *Hârizm*'de veremli (meslûl=phytisque) bir kadına, ilâç olarak sâdece şekerli *güvencebîn* yemesini emr (tavsiye) etmişti. O da bunu, günlerce (uzun süre olmak üzere), yüz *menn* (takriben beş kilo kadar) yedikten sonra, iyileşti....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 276; İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 443).

Aktardığımız bu malûmât sayesinde, (İbn Sînâ'nın ilerki yaşları için), bir çağrışım yapmak imkânını kazanıyoruz. Çünkü görüleceği üzere İbn Sînâ, hayatının son yıllarında, özellikle *kulunç* (karın sancısı=coliques) illetinden şikâyetçiydi. Sağlığını kaybetmeğe başlamasının ilk belirtileri de, bahis konusu *başağrısı* ile buna sebep olan *tumeur* (kabarcık, şişlik*) olmalıydı. Gerçi bu (açıkça zikredilmeyen ve sâdece olması muhtemel gösterilen) *tümör*, karla ovulmak süretiyle muvakkaten tedâvî edilmiş gibi görünüyor ve ağrılar geçmiş sayılıyordu. Ne var ki bunun daha sonraki belirtileri, *sar'a* (epilepsie)** şeklinde kendini gösterecektir.

İşte bu aşırı yorgunluklar, (—çünkü, *Büveyhîler* zamanında gündüzleri devlet işleriyle uğraşıyor ve geceleri de, sabahlara kadar kitap yazıyor, yâhut ta ders veriyordu—), yavaş yavaş kötü etkilerini göstermeğe başlamıştı. Fakat İbn Sînâ, yine de durmuyor ve aynı tempoyla çalışma hayatına devam ediyordu. Nitekim öğrencisi *Cüzcânî*'nin ifâdesine göre İbn Sînâ :

«.... *Cürcân*'dayken, mantık konusundaki *el-Muhtasar el-Evsat*'ını yazmıştı. *El-Necât*'ın başına, daha sonra koyduğu (kitap) budur. Bunun bir nüshası, *Şîrâz*'a gitmişti, Orada bir ilim topluluğu buna bakınca, kendilerinde bâzı şüpheler (müphem yerler) vâki oldu. Bunlardan biri de *Şîrâz kadısı* idi. Bunları bir defter (cüz') üzerine yazdı. Sonra bu defteri, *ilm-i tenâzur* ile uğraşan *İbrâhîm ibn Bâbâ el-Deylemî*'nin (İsfahan'da bu-

* Arapça yazılmış klasik tıp kitaplarında *verem* kelimesi, *tumeur* manasına da gelmektedir.

** *Sar'a* kelimesi, lugat bakımından atmak, yere yıkmak vs. manalarına gelmektedir. Nitekim *musâraa* sözü de bu sebeble, *güreş* anlamında kullanılmaktadır. İlerki sayfalarda geçecek olan bu söz ile, (bir ihtimâlê göre) *épîlepsie* kastedilmiş olabilir. Çünkü başta belirmesi muhtemel bir *verem*' (şişlik)den söz edilmektedir.

lunan) öğrencisi *Ebul-Kâsım el-Kirmânî*'ye, —bir de mektup ekleyerek—, havâle etmek üzere, (İsfahân'a) gidecek olan bir süvârî (postacı)'ya tevdi etti ve bu defteri, *Şeyh Ebul-Kâsım*'a sunmasını ve cevaplarını acele olarak (İbn Sinâ'dan) almasını istedi.

Şeyh Ebul-Kâsım, bir yaz günü, gurup vakti, İbn Sinâ'nın huzûruna çıktı ve o mektup ile defter'i sundu. İbn Sinâ, mektubu okuduktan sonra iâde etti ve defter'i de kendi önüne koydu. Kendisi buna bakarken, diğerleri de sohbet ediyorlardı. Sonra *Ebul-Kâsım* çıktı (gitti). Şeyh (İbn Sinâ) da, beyaz (kağıt) hazırlamamı bana emretti. Bunları parçalara böldü. Böylece, her biri *rub'ul-Firavnî* (?) boyunda, onar yapraktan (oluşan) beş (tâne) defter yaptı. (Önce) yatsı namazını kıldık. Mumlar (lambalar) getirildi. Daha sonra İbn Sinâ, şurup (*el-şerâb* = şerbet)* getirilmesini emretti. Beni ve kendi kardeşini de (şurup) içmeğe oturttu. Kendisi de bu meselelerin cevabına başladı. Gece yarısına kadar hem yazıyor, hem de şurup (şerâb) içiyordu. Nihâyet benim de, kardeşi'nin de uykusu geldi. Bizim ayrıl-mamızı emretti.

Sabahleyin kapı çalındı. Baktık ki Şeyh (Ebul-Kâsım)'m gönderdiği adam, İbn Sinâ'nın huzuruna çıkmak istiyor. Ben de onu, (İbn Sinâ'nın huzûruna) çıkardım. (Bu sırada) kendisi seccâde üzerinde oturuyordu (namazını bitirmişti); önünde de beş tâne (cevap) defteri bulunuyordu. Dedi ki : —Bunları al da, *Şeyh Ebul-Kâsım el-Kirmânî*'ye götür ve süvârî (postacı)'nın gecikmemesi için, acele cevap vermeme, kendisinin istediğini ona söyle dedi.

Bunları götürünce, (Ebul-Kâsım) çok şaşırды. Postacıya bunları verdi ve durumu onlara da anlattı. İşte bu olay, insanlar arasında bir târih (: unutulmayacak hâdise) olmuştu....» (İbn el-Kıftî, *İhbâr*, s. 276-277; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 443-444).

* *Şerâb* kelimesini, *şarap* diye tercüme etmenin büyük bir mantıkî ve filolojik yanlış olduğunu, buradaki metin dahî açıkça göstermektedir. Mantıkî yanlışdır çünkü (metinde görüldüğü üzere) İbn Sinâ, *akşam namazı*'nı kılmıştır, ondan sonra *şarap* nasıl içebilirdi ? Ayrıca filolojik yanlıştır, çünkü *şerâb* sözü, arapça lugatlarda dâimâ su vs. türünden içilecek şeyler için kullanılır. Nitekim *şerbet*, *şurup* vs. kelimeleri de aynı kökten olan terimlerdir. Ayr. bkz. dn. 24 ve dn. 54.

Sâdece yorulmak bilmez bir şahsiyet olmakla kalmayan İbn Sînâ, burada da görüldüğü üzere, (—şâyet kendisinden acele cevap istenecek olursa—), bunu yerine getirecek kadar da sert mizaçlı bir insandı ve hiç bir sözün altında kalmak istemiyordu**. Bunlarla da yetinmeyen İbn Sînâ, aynı zamanda bâzı *astronomi âletleri* de icad ediyordu. Öğrencisi *Cüzcânî*'nin dediğine göre :

«... Rasad sırasında, daha önce yapılmamış olan bâzı (astronomi) *âletler*'i yapmış ve bu konuda (: astronomi âletlerinin yapılması konusunda) bir de risâle (küçük kitap) yazmıştır. Ben (talebesi Cüzcânî) de, sekiz yıl rasad'la meşgûl oldum. Maksadım rasad'lar sırasında *Batlamyus*'un söylediklerinin açıklanmasıydı ki bunlardan bir kısmı açıklanmış (doğrulanmış) oldu...» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 277; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 444).

İbn Sînâ'nın düşünce faaliyetinin ve çalışkanlığının en büyük eserlerinden biri de, *el-İnsâf* adını taşımaktaydı. Yirmi bölümden oluşan bu eserde, *Aristoteles*'in bütün eserlerinin açıklanmasını yapmıştı (bkz. br. Liste-II/no. 5) Bu eser için öğrencisi *Cüzcânî* diyor ki:

«... İbn Sînâ, *el-İnsâf* kitabını yazmıştı. Fakat *Sultan Mes'ûd*⁶⁷'un *İsfahan*'a geldiği gün, onun askerleri İbn Sînâ'nın evini yağma ettiler. Bu kitap da yağma edilenler arasındaydı; izine bir daha rastlanmamıştır....» (İbn el-Kiftî *İhbâr*, s. 277; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 444).

İşte mâcerâları bakımından uzun fakat müddeti bakımından kısa bir hayat sürdüğü anlaşılan (—çünkü 57 sene yaşamıştır—) İbn Sînâ, kendisi gibi bir Türk olan Gazneli hükümdârın, İsfahanı işgâl ettiği gün, (m. 1030'dan sonra) bir yıkım daha görmüştü ve bu sıralarda elli yaşını belki çoktan doldurmuştu. Fakat onun için en büyük yıkım, sağlık bakımındandı. Gerçi son derece güçlü kuvvetli bir yapısı vardı. Hattâ meşhur tıbbî eseri olan *El-Kânûn*'da, çeşitli *sporlar*'dan bahsediş tarzına bakılırsa, kendisinin de sporcu

** İbn Sînâ'nın bu sert mizacı lisan bilgini *el-Cübbâfî*'ye karşı olan davranışında da kendini göstermişti. Bkz. br. s. 37.

67 *Sultan Mes'ûd*, (salt. m. 1030-1040), Gazneli *Sultan Mahmûd* (salt. 997-1030)'un oğludur. Gazneliler devletinin beşinci hükümdarıdır.

68 Bu konuda bir yazımız, Türk-Tarih Kurumu tarafından yayınlanacak olan *İbn Sînâ Armağanı* cildinde yayınlanacaktır. Bu yazı, *İbn Sînâya Göre Çocuklar ve Genç-*

bir bünyeye sahip olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸. Buna rağmen, o devrin yaygın hastalığı olan *kulunç* (karın ağrısı = coliques) hastalığı nüks-etmeğe başlıyordu ve *bayılma* (sar'a) nöbetleri ortaya çıkmaktaydı. Yine de devlet görevi olan *vezirlik* gereğiyle, Kâkûyî emiri *Alâüdd-levle*'nin yanından, (barışta ve savaşta) bir türlü ayrılmıyordu. Nitekim öğrencisi *Cüzcânî*'nin ifâdesine göre (—ki bunun bâzı satırlarını yadırgamayacak olursak—) :

«... İbn Sînâ, bütün bedenî güçler bakımından güçlü idi. Şeh-vânî kuvvetlerden olan cinsiyet (sex) gücüyle, en kuvvetlisi ve en üstünüydü. Bununla çok meşgûl olduğu (ilgilendiği) için, bünyesini etkilemişti.

Beden gücüne güvenen İbn Sînâ, (hükümdar) *Alâüddîn*, *Bab'ül-Kerh*'te *Tâş-Ferrâş* ile savaştığı yıl, tekrar *kulunç*'a tutuldu. Def'edemeyeceği bir hezimetten korktuğu ve hasta durumdayken bundan kaçamamak ihtimâli sebebiyle İbn Sînâ, kendisini iyileştirmek ihtirâsı yüzünden, bir günde yedi defâ *hukne* (lavement = lâvman) yaptırıyordu ve bu sebeble de, bağırsaklar (em'â)'mda yara (karha)lar çıkmıştı. (Sonra da) ishâl (diaré = secih) başladı. (Buna rağmen) *Alâüdd-levle* ile birlikte yola çıkmağa kendini zorluyordu. Berâberce, *İzec*'e sür'atle yol aldılar fakat orada, *kulunç* hastalığının sonucu olarak, (yere) yıkıhverdi. Yine de kendini tedâvî ediyordu. *İshâl* (diaré) ve *kulunç* (coliques = karın sancısı)'un artıkları sebebiyle, kendi kendine *lavement* (lâvman) yapıyordu. Bu sebeble iki *dâmk* (: iki tânecik)⁶⁹ *kerfes* (kereviz)⁷⁰ tohumu alınmasını emr edip, —gazların çokluğunu dağıtmak için— *ihlikân* (lavman) yaptığı şeylere karıştırdı. Muâlece (: tedâvî) için emir verdiği bir tabîb, kasıdli (kötü niyetli) davrandı ve (İbn Sînâ'nın lavmân ilacına) beş dirhem kereviz tohumu (*bezz el-kerfes*)

lerde *Mütedil Mizâc* adını taşımakta olup, münhasıran *El-Kanun* adlı eserine dayanılarak hazırlanmıştır.

69 *Dâmk* (دَانِك) kelimesi, bir ağırlık ölçüsü olup, bir *dirhem*'in altıda bir manasına gelmektedir. Kelimenin aslı ise, farsça'dır. ve *dânek* (küçük tâne) manasını taşımaktadır. Türkçemizdeki *denk* (yük) kelimesi de, *Mütercim Âsım*'a (öl. m. 1820) göre, *dânek* sözüymüş. (bkz. *Kâmûs tere*, 3/850).

70 *Kerefs* bir kış sebzesidir ve türkçemize *Kereviz* telaffuzuyla geçmiştir. Diyetetik faydasıyla, sex gücünü artırıcı hassası yanısıra hamile kadınlar için, zararlıdır. M. Âsım, *Kâmûs tere*. *Kerefs* madd.

atmış. Ben (=Cüzcânî) orada değildim : Acabâ (doktor) bunu bilerek mi yoksa yanlışlıkla mı yaptı? bilmiyorum. Çünkü (o sırada) İbn Sînâ ile berâber değildim.

Bu (kereviz) tohumlarının sür'atli etkisinden dolayı, *ishâl* artmıştı. Zâten İbn Sînâ, *T'ûs* (=Meshed)'teyken, *sar'a* (hkz. s. 39; dn.***) sebebiyle *mesrûd* (Masroditus)⁷¹ yemekteydi Kölelerinden biri de kalkıp, *mesrûd*'un içine çok (fazla miktarda) *afyon* attı. İbn Sînâ da (bilmeyerek) bunu yemişti. İbn Sînâ'nın ölmesini temenni ediyorlardı. Bunun sebebi de, (İbn Sînâ'nın) servetinden çok şeylere hıyânet etmeleri (çalmaları) ve bu yaptıklarının âkîbetinden kurtulmak idi.

İbn Sînâ, bu hâliyle *İsfahân*'a nakl edildi. (Orada) kendi kendini tedâviyle meşgûl oluyordu. Öyle zayıflamıştı ki, ayağa kalkacak gücü kalmamıştı. (Buna rağmen) kendini tedâviye devam etti. Nihâyet yürüyebilecek güce ulaştı ve (*Alâüddeve*'nin meclisinde hazır bulundu. Ne var ki, yine de kendini korumuyor ve cinsiyet meselesini aşırı kurcalıyordu. (Bu sebeble) hastalıktan tam mânâsıyla iyileşemedi. Arada bir, (hastalık) nüks ediyor ve (bâzen de) iyileşiyordu.

Sonra *Alâüddeve*, (tekrar) *Hemedân*'a hucûm etmişti. İbn Sînâ da onunla berâberdi Yoldayken bu hastalık tekrarladı ve sonunda *Hemedân*'a vasil oldular. Kuvvetten düştüğünü ve hastalığı yenecek gücü kalmadığını biliyordu. Bu sebeble kendini tedâvi etmeği bıraktı : — Vucûdumu idâre eden müdebir (kuvvet), idâreden âciz kalmıştır; artık ilâç (la tedâvi) fayda vermez demeye başladı. İşte bu durumda birkaç gün kaldı, sonra da Tanrının yanına gitti....» (İbn el-Kiftî, *İhbâr*, s. 277-278; İbn ebî Useybia, *Uyûn*, s. 444).

İşte bir mârifet ve ilim güneşi böylece batmıştı. Öldüğü zaman, ancak 57 yaşlardaydı. Ölüm tarihi konusunda, hemen bütün kaynaklar söz birliği etmektedir, yani bu konuda bir ihtilâf mevcut değildir. Hepsine göre de h. 428 (m. 1037) tarihinde ölmüştür. Sâdece doğum tarihi üzerinde ihtilâf bulunmaktadır. Nitelikim bâzılarına göre hicri 375 (m. 985) senesinde doğmuş olup, 53 sene yaşamıştır. Meselâ *İbn Ebî Useybia*, (a.g.e. s. 445) bu kanâattadır.

71 *Mesrûd*, bir nebat adıdır. Bkz. M. Âsım, *Kâmus terc.* ۵۶ madd.

Fakat *Ibn el-Kıftî*'ye göre (bkz. a.g.e. s. 278), hicrî 428 (m. 1037) tarihinde ölmüş ve 58 sene yaşamıştır. (Bu hesâba göre, h. 370 = m. 980/81 senesinde doğmuş olması gerekiyor). *Ibn Hallikân* ise, daha keşin tarihler vererek onun 980 yılının Ağustos ayında dünyaya geldiğini ve 1037 senesinin Haziran ayında vefât ettiğini ifâde etmektedir (bkz. br. dn. 1).

İbn Sînâ'nın vefât ettiği şehir üzerinde de ihtilâf vardır : *Ibn el-Kıftî*'ye göre (a.g.e. s. 278), *Hemedân* şehrinde vefât etmiştir. *Ibn ebî Useybia* (a.g.e. s. 444), İbn Sînâ'nın kabrinin *Hemedân*'da bulunduğunu söyledikten sonra, (bir rivâyete göre), sonradan *İsfâhan*'a nakledildiğini ifâde ediyor. *Ibn Hallikân* dahî, *Hemedân* rivâyetini kabûl etmektedir (a.g.e. 2/161) Gerçek şu ki İbn Sînâ, şimdiki *Hemedân* şehrinde (bu şehir İrandadır), zarif bir anıt-kabirde yatmaktadır.

İbn Sînâ'nın servetini çalan ve suçları meydana çıkmasını diye onun ölümünü bekleyenler, sâdece uşak (gulâm)'ları değildi. Onun başka düşmanları da vardı ki, ölmesi üzerine, alaylı şiirler söylemek cür'etini göstermişlerdi. Meselâ (ismi bilinmeyen) bir düşmanı, şu mısraları düzmüştü (bkz. İbn Ebî Useybia, *Uyûn*, s. 445).

İbn-i Sînâya bakın, herkese düşmân olmuş,
Ölmüş artık, kötü bir illete kurbân olmuş,
Olmamış hiç de *Şifâ*'nın ona hü' fâidesi
Ve *Necât*'ıyla bu dünyâ, ona zindân olmuş⁷²

B — KAYNAKLARA GÖRE İBN SİNÂ'NIN ESERLERİ

Bundan önceki (A) faslında, İbn Sînâ'nın biyografisini anlatırken, yeri geldikçe (ve kaynaklarda zikredilen metinleri aktarırken), bâzı eserlerinin isimlerini de zikretmiştik. Özellikle *Ibn el-Kıftî* (öl. m. 1248) ve bir de *Ibn Ebî Useybia* (öl. m. 1270)'nm mezkûr eserleri sâyesinde (ayrıca mustakil bâzı elyazmalarında) zamanımıza ulaşan bu *otobiografi* içinde, İbn Sînâ'nın sâdık öğrencisi *Ebû*

72 Nazmen ve meâlen çevirmeğe çalıştığım bu kıt'amn arapçası şöyledir :

رأيت ابن سينا يمادى الرجال و بالجلس مات احسن الممات
فلم يشف ما ناله بالشفاء ولم ينجح من موته بالنجاة

Ubeyd el-Cüzcânî tarafından tanzîm edilmiş *bibliografya* (bunu : *Liste-I* olarak göstereceğiz) bulunmaktadır ki orada 43 tâne eser zikredilmiştir. Daha sonra bu liste'yi eksik bulan *İbn Ebî Useybia*, kendine göre bir *bibliografya* daha düzenlemiştir ki burada da 72 tâne kitabın adı anılmıştır. (Bunu da, *Liste-II* olarak göstereceğiz).

Tabiatıyla iş bununla bitmiyor. Çünkü mezkur kaynaklarda zikredilenlerin dışında bir çok eserler daha bulunmuştur ki, bunlar da *İbn Sînâ*'ya izâfe olunmaktadır. Böyle bir ihtiyaç sebebiyledir ki, *İbn Sînâ Bibliografyası* adı altında bâzı özel denemeler de yayınlanmıştır. Meselâ merhûm *Osman Ergin*'in 1937 yılındaki Bibliografyası⁷³, *Saîd Nefîsî*'nin (Avrupayla ilgili neşriyat bakımından) Bibliografyası, *Yahyâ Mehdevî*'nin bibliografyası, *G.C. Anawati*'nin bibliografyası çeşitli kütüphâneler taramak sûretiyle meydana getirilmişlerdi. Bir de *Kâtîp Çelebi*'nin *Keşf el-Zunân* adlı meşhur umûmî bibliografya kitabında, *İbn Sînâ*'dan zikredilen eserler ile, *C. Brockelmann*'m *Geschichte der arabischen Literatur* adlı eserinde anılanlar, nihâyet *Pearson*'un *Index Islamicus* adlı umûmî bibliografyasında, avrupa dillerinde *İbn Sînâ*'ya dâir yayınlanan etüdlerin ve kitapların ilâvesiyle, *İbn Sînâ* için (hem eserleri hem de onun hakkında yazılanlar bir araya getirilmek sûretiyle) bir *özel bibliografya* ortaya koymak gerekmektedir. Böyle bir çalışmanın da meseleyi çözeceğini söylemek kâbil değildir çünkü anılacak eserleri, sâdece zikretmek yerine, bunların muhtevâlarını azçok belirtmek gerekecektir. Ancak böyle bir çalışmanın, *İbn Sînâ* üzerinde araştırma yapacak olanlara kolaylık sağlayabileceği düşünülmelidir.

Oldukça uzun bir çalışma mahsûlü sayılabilecek olan bu *açıklamalı bibliografya*'nın gerçekleşmesi sâyesinde, (söz gelimi *Anawati Bibliografyası*'nda) tesbît edilen 276 tane kitaptan hangilerinin *mevsuk* ve hangilerinin *apocryphe* olduklarını da, belki bu sâye de kestirmek kâbil olabilecek, yâhut ta (—daha sağlam bir metod olarak—) *İbn Sînâ*'nın *el-Şifâ* adlı eserini felsefî eserleri için, *EL-Kânûn* adlı eserini de tıbbî eserleri için bir misdak şeklinde kabul edip değerlendirmeler yapmak gerekecektir.

73 *Osman Ergin, İbn Sînâ Bibliografyası*, İst. 1937 s. 1-80 ve ayr. elyazmalarından fotoğraflar (*Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sînâ: Sahyeti ve Eserleri Hakkında Tedkikler* içinde yayınlanmıştır: *Türk Tarih Kurumu, Yayınlarından, VII. Seri, no. 1*) (İst. 1937).

İbn Sînâ'nın devamlı öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'nin, İbn Sînâ'ya izâfe ettiği eserlerin sayısı, 43'tür; *İbn Ebî Useybia* ise, (kendiliğinden yaptığı bir listede), 97 tâne kitap ismini zikretmektedir. Oysa yeni bibliografyalarda, bunların sayısı 276'ya yükselmektedir. Bütün bu eserler içinde en çok meşhur olanların başında : *El-Şifâ*, *El-Necât*, *El-Kânûn fit-Tıbb*, *El-İşârât vet-Tenbikat* gibi eserler gelmektedir. Şimdi bahis konusu liste'lerden birincisini zikrelelim.

Liste - I

Ba) — *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî'nin zikrettiği kitapların listesi*

Bu listenin başında *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî* diyor ki :

«... İşte onun *kitaplar*'mm isimleri şunlardır :

- 1) — *El-Mecmû* kitabı : Bir mücelled (bölüm)'dir.
  - 2) — *El-Hâsil vel-Mahsûl* : Yirmi bölümdür.
  - 3) — *El-Birr vel-İsm* : İki bölümdür.
  - 4) — *El-Şifâ* : Onsekiz bölümdür.
  - 5) — *El-Kânûn* : Ondört bölümdür,
  - 6) — *El-Arsâd el-Küllîye* : Bir bölümdür,
  - 7) — *El-Hidâye* : Bir bölümdür,
  - 8) — *El-Necât* : Üç bölümdür,
  - 9) — *El-Kûlunc* : Bir bölümdür,
  - 10) — *Lisân el-Arab* : On bölümdür,
  - 11) — *El-Mûciz* : Bir bölümdür,
  - 12) — *El-Hikme el-Maşrûkiyye* : Noksan olup, bir bölümdür,
  - 13) — *Beyân zevât el-cihe* : Bir bölümdür,
  - 14) — *El-Meâd* : Bir bölümdür,
  - 15) — *El-Mebde vel-Meâd* : Bir bölümdür,
  - 16) — *El-Mebâhis* : Bir bölümdür,
- İbn Sînâ'nın *risâleler*'i de şunlardır :
- 17) — *El-Kazâ vel-Kader*,
  - 18) — *El-Âlet el-Rasadiyye*,
  - 19) — *Garazu Katiguryâs*,
  - 20) — *El-Mantık biş-Şiir*,
  - 21) — *El-Kasâid*,
  - 22) — *El-Azame vel-Hikme*,
  - 23) — *El-Hurûf*,

- 24) — *Taakkub el-mevâzi el-cedelîyye,*
- 25) — *Muhtasarü Öklîdes,*
- 26) — *Muhtasar fin-Nabz,*
- 27) — *El-Hudûd,*
- 28) — *El-Ecrâm el-Semâviyye,*
- 29) — *El-İşâre ilâ ilm el-Mantık,*
- 30) — *Aksâm el-hikme,*
- 31) — *El-Nihâye ve el-Lâ Nihâye,*
- 32) — *Ahd kütübîhi fî nefsihi,*
- 33) — *Hayy ibn Yakzân,*
- 34) — *Eb'âd el-cism gayru zâtîyyetin lehû,*
- 35) — *El-Hutab,*
- 36) — *El-Kelâm fil-Hindîbâ,*
- 37) — *Lâ yecûzu en yekûne şey'un vâhiâun cevheren ve arazen,*
- 38) — *İlmu Zeyd gayru ilmi Amr,*
- 39) — *Resâil ihvaniyye ve sultaniyye,*
- 40) — *Mesâil ceret beynehû ve beyne bâ'z el-fuzelâ,*
- 41) — *El-Havâşî alâ el-Kânûn : Kitaptır.*
- 42) — *Uyûn el-Hikme : Kitaptır.*
- 43) — *El-Şebeke vet-Tayr : Kitaptır.....» (İbn el-Kiftî, İh-bâr s. 272; İbn ebî Useybia, Uyûn, s. 440).*

İmdi, bu listede (*El-Cüzcânî* tarafından) zikredilen eserlerden bâzılarının, daha önceki yıllarda (m. 1005'ten önce ve 25 yaşından evvel) kaleme alındığını görmüştük. Meselâ *Ebûl-Huseyn el-Aruzî'nin* isteği üzerine (21 yaşındayken, 1001 senesinde) kaleme aldığı *El-Mecmû* adındaki ansiklopedi (ilimler mecmûası), ayrıca Hârizmli dostu olan *Ebû Bekr el-Barkî* için yazdığı *El-Hâsıl vel-Mahsûl* adındaki (yirmi bölümlük) büyük eser ile, *El-Birr vel-İsm* adlı ahlâk kitabı, İbn Sînâ'nın (m. 1005 senesine kadar bulunduğu) Buhârâ devresinde yazılmış eserlerdir. Şu halde mezkur kitap listesini verirken, *el-Cüzcânî'nin* «... *Bu kitaplardan bâzılarını Cürcânda* (m. 1012'de) *ve diğerlerini de Arz el-Cebel'de yazmıştır»* (yk. bkz.) demesine bakarak, yanlış bir hükme saplanmamalıdır. Çünkü görüldüğü üzere, mezkur kitaplardan bâzıları, daha önceki senelerin mahsûlüdürler. Listedeki diğer kitapların kronolojisi ise, İbn Sînâ'nın Cürcân'dan ayrılmasından (m. 1014'ten) sonraki biografisini dikkate almak sûretiyle tesbît edilebilecektir.

Liste-H

Bb) — *İbn ebî Useybia'nın zikrettiği kitapların listesi*

Klasik fikir tarihçisi *İbn Ebî Useybia*'nm (öl. m. 1270), *El-Cüzcânî* tarafından verilen bu kitaplar listesini eksik bularak düzenlediği bibliografya'ya bakacak olursak, *İbn Sinâ*'nın (burada zikredilenlerin dışında) başka eserleri daha vardır. *İbn Ebî Useybia* diyor ki :

«... *İbn Sinâ*'nm, *Ebû Ubeyd el-Cüzcânî*'nin daha önce geçen (liste)deki tesbît edilmiş kitaplarından başka, bizim bulduğumuz (tesbit ettiğimiz) eserleri daha vardır ki şunlardır :

- 1) — *El-Levâhik* kitabı : Denilir ki bu, *El-Şifâ*'mn şerhidir.
- 2) — *El-Şifâ* kitabı : Burada, dört ilim'den hepsini toplamıştır. Bunun *fizik ve metafizik* (tabiiyât ve ilâhiyât)'mı, *Hemedân*'da, yirmi günde yazmıştır.
- 3) — *El-Hâsıl vel-Mahsûl* kitabı : Kendi şehrinde (Buhârâ'da), fıkıh bilgini *Ebû Bekr el-Barkî* için, gençliğinde, yirmi bölüme yakın olarak yazmıştır. (bkz. br. s. 20). Asıl nüshası bulunmuyor.
- 4) — *El-Birr vel-İsm* kitabı : Bunu da *Ebû Bekr el-Barkî* için yazmıştır. İki bölümdür. Kendisinde (*İbn Sinâ*da) yoktur.
- 5) — *El-İnsâf* kitabı : Yirmi bölüm olup, burada *Aristâtâlis*'in bütün kitaplarını şerh etmiş ve Doğulular ile Batılılar arasında orta yolu tutmuştur. (Bu eser), *Sultân Mes'ûd* (Gazneli)'nin (*İsfahân* şehrini) yağma (nehb) ettirdiği sırada kaybolmuştur.
- 6) — *El-Mecmû* kitabı : Aynı zamanda, *el-Hikmet el-Arûziyye* olarak ta bilinir. Kendisi yirmibir yaşındayken bunu *Ebul-Hasen el-Arûzî* için yazmıştır. (İçinde) matematik (riyâziyât kısmı) yoktur.
- 7) — *El-Kânûn fit-Tıbb* kitabı : Bunun bir kısmını *Cürcân* ve *Rey*'de yazmış ve *Hemedân*'da tamamlamıştır. (Burada), açıklama ve *denev* üzerine dayanmıştır.

- 8) — *El-Evsat el-Cürcânî* kitabı : Mantık konusundadır. Bunu, *Cürcân* da, *Ebû Muhammed el-Şirâzî* için yazmıştır.
- 9) — *El-Mebde' vel-Meâd* kitabı : Ruh (psikoloji) konusundadır. Bunu da onun için (: *Ebû Muhammed el-Şirâzî* için) *Cürcân*'da yazmıştır. Fakat ben, bu kitabın başında buldum (: gördüm) ki onu, *Şeyh Ebû Ahmed Muhammed İbrâhîm el-Fârisî* için yazmıştır.
- 10) — *El-Arsâd el-küllîye* kitabı : Bunu da *Ebû Muhammed el-Şirâzî* için, *Cürcân*'da yazmıştır.
- 11) — *El-Meâd* kitabı : Bunu, (Büveyhîlerden) hükümdâr *Mecdüddeve* için, *Rey*'de yazmıştır.
- 12) — *Lisân el-arab* kitabı : Dil konusundadır. *İsfahan*'da yazmıştır, fakat temize çekmemiştir. Nüshası yoktur, benzeri de yoktur. Bunun bâzı (kısım)'ları benim elime geçti. Garip (benzeri olmayan) bir eserdir.
- 13) — *Dânişmâye*- (= *Dânişmâne*)-i *Alâî* kitabı : Farsçadır. Bunu, *Alâüddeve ibn Kâkûye* için, *İsfahan*'da yazmıştır.
- 14) — *El-Necât* kitabı : (*Kükûyî* hükümdârı) *Alâüddeve*'nin hizmetindeyken, *Sâbûr-Hâst* yolunda yazmıştır.
- 15) — *El-İşârât vet-Tenbîhât* kitabı : Felsefe konusunda yazdığı en son ve en zengin eseri budur. Bunda cimrilik eder (herkese göstermez) idi.
- 16) — *El-Hidâye* kitabı : Hikmet (felsefe) konusundadır. Kardeşi *Ali* için, kendisi *Ferdecân kalesi*'nde hapisteyken yazmıştır. Özet olarak hikmete dâirdir.
- 17) — *El-Kûlunç* kitabı : Bunu da aynı kalede (*Ferdecân kalesinde*) yazmıştır. Tam (nüsha) olarak bulunmuyor.
- 18) — *Hayy ibn Yakzân* risâlesi : Bunu da aynı kalede (*Ferdecân kalesinde*), *faâl akıl*'m senbolü olarak yazmıştır.
- 19) — *El-Edviye el-Kalbiye* kitabı : *El-Şerîf el-Said Ebul-Hüseyn Ali ibn el-Huseyn el-Huseynî* için, *Hemedân*'da yazmıştır.
- 20) — *El-Nabz* makâlesi : Farsçadır.
- 21) — *Mahâric el-hurûf* makâlesi : (*Ebû Mansûr*) *el-Cübbâî* için, *İsfahan*'da yazmıştır.

- 22) — *Risâle ilâ Ebî Sehl el-Mesîhî fi el-zâviye* : Bunu, *Cürcân'* da yazmıştır.
- 23) — *El-Kuvâ el-tabîyye* makâlesi : Bunu, *Ebû Sa'd el-Yemânî'*ye yazmıştır.
- 24) — *El-Tayr* risâlesi : Kendisini Hakkın bilinmesine ulaştıran bir senbolik (risâle)dir.
- 25) — *El-Hudûd* kitabı.
- 26) — *Taarruz'u risâlet' el-tabîb fî el-kuvâ el-tabîyye* makâlesi.
- 27) — *Uyûn el-hikme* kitabı : Üç ilimi (mantık-fizik-metafizik) toplamaktadır.
- 28) — *Ukûs zevât el-cihe* konusunda makâle.
- 29) — *El-Hutab el-tevhâdiyye* : Metafizik (ilâhiyat) konusundadır.
- 30) — *El-Mûciz el-Kebîr* kitabı : Mantık konusundadır.
- 31) — *El-Mûciz el-sağır* : Bu ise, *el-Necât'*m mantık (bölümü)dür.
- 32) — *El-Kasîde el-müzdevice* : Mantık konusundadır. *El-Reîs Ebul-Hasen Sehl ibn Muhammed el-Sehlî* için, *Gürgânç* (Örgenç)'ta yazmıştır.
- 33) — *Tahsîl el-sâade* konusunda makâle : (Aynı zamanda) *El-Hucee el-gurr* olarak tanınmaktadır.
- 34) — *El-Kazâ vel-Kader* konusunda makâle : *İsfahan'*a doğru kaçıp kurtulurken, *İsfahan* yolunda yazmıştır.
- 35) — *El-Hindîbâ* konusunda makâle.
- 36) — *El-İşâre ilâ ilm el-mantık* konusunda makâle.
- 37) — *Tekâsîm el-hikme vel-ulûm* konusunda makâle.
- 38) — *El-Sekencebîn* konusunda risâle.
- 39) — *El-lânihâye* konusunda makâle.
- 40) — *Tadlîk* kitabı : Öğrencisi *Ebû Mansûr ibn Zîlâ'*nın (İbn Sînâ) dan tuttuğu notlar.
- 41) — *Havâssu hatt'il-istivâ* konusunda makâle.
- 42) — *El-Mubâhesât* : Öğrencisi *Ebul-Hasen Behmenyâr ibn el-Merzubân'*m sorduğu sorular ve İbn Sînâ'nın cevapları.

- 43) — *Aşere mesâil* : İbn Sînâ'nın, *Ebur-Reyhân el-Bîrûnî*'ye verdiği cevaplar.
- 44) — *Cevâb sitt aşre mes'ele li-Ebir-Reyhân* (el-Bîrûnî).
- 45) — *Hey'et el-Arz min el-semâ' ve kevnühâ fi el-vasat*.
- 46) — *El-Hikme el-Maşrûkiyye* kitabı : (Nüshası) tam olarak bulunmuyor.
- 47) — *Taakkub el-mevâzi el-cedeliyye* konusunda makâle.
- 48) — *El-müdhal ilâ smâat el-Mûsikî* : Bu (eser), *el-Necât*'da söz konusu edilmiş değildir.
- 49) — *El-Ecrâm el-semâviyye* konusunda makâle.
- 50) — *El-Tedârük li-ewâ' hata' el-tedbîr* kitabı : Yedi makâle (: bölüm) dir. Bunu, *Ebul-Hasen Ahmed ibn Muhammed el-Sehlî* için yazmıştır.
- 51) — *Keyfiyet el-rasad ve mutâbakatuhu maa'l-ilm el-tabîi* konusunda makâle.
- 52) — *El-Ahlâk* konusunda makâle.
- 53) — *Risâle ilâ el-Şeyh Ebil-Hasen Sehl ibn Muhammed el-Sehlî* : Kimyâ konusundadır.
- 54) — *Âlet'ün Rasadiyyet'ün* konusunda makâle : Bunu, (Büveyhî hükümdarı) *Alâüddeve*'nin yanındayken yazmıştır.
- 55) — *Garazu Katiguryâs* konusunda makâle.
- 56) — *Risâle el-Azhaviyye* (: el-Azhaviyye) *fi el-Meâd* : Şâirleri himâye eden Emir *Ebû Bekr Muhammed ibn Ubeyde* için yazmıştır. Arûz konusundadır. Bunu, kendi şehrinde (: Buhârâ'da), 17 yaşındayken yazmıştır.
- 57) — *Hadd el-Cism* konusunda makâle.
- 58) — *El-Hikmet el-Arşîyye* : Metafizik (ilâhiyât) konusunda yüksek bir kelâm (eser) dir.
- 59) — *İlm'u Zeyd gayru ilm'i Amr* konusunda makâle.
- 60) — *Tedbîr el-Cünd vel-Memâlik vel-Asâkir ve erzâkühum ve harâc el-memâlik* kitabı.
- 61) — *Munâzarât* : Kendisi ile *Ebû Alî el-Nisâbü'rî* arasında, *nefs* (psikoloji) konusunda cereyan eden (tartışmalar).
- 62) — *Hutab ve Temcîdât ve Escâ'* : El-Hutab (kitabından do-

layı), kendisine izâfe edilen şeyler konusunda mâzeretlerini tazammun etmektedir.

- 63) — *Muhtasar'ı Oklides* : Sanırım ki bu (eser), *El-Necât*'ta vardır.
- 64) — *El-Arismâtîkî* : Makâledir.
- 65) — *Aşrî Kasâid ve Eş'âr* : Zühhd (zâhidlik) vs. konusundadır. (On tâne olan) bu şiirlerde, kendini anlatmaktadır.
- 66) — *Resâil bil-Fârisiyye vel-Arabiyye*.
- 67) — *Muhâtabât ve Mükâtebât ve Hezeliyyât*.
- 68) — *Tââlik'ü Mesâil'i Huneyn* : Tıp konusundadır.
- 69) — *Kavânin ve muâlecât-ı Tıbbiyye*.
- 70) — *Mesâil iddet tıbbiyye* : Kendi zamanının kişilerinden birinin sorduğu yirmi soru.
- 71) — *Risâle ilâ ulemâ-i Bağdâd* : Hikmet iddiâsında bulunan *Hemedânî* bir adam ile kendisi arasında hakemlik (*insâf*) istemek üzere, (Bağdâdli bilginlere yazdığı mektup).
- 72) — *Risâle ilâ sadîk'in* : Hikmet iddiâsında bulunan *Hemedânî* bir adam ile kendisi arasında hakemlik (*insâf*) istemek üzere (bir arkadaşına yazdığı mektup).
- 73) — *Cevâb li-iddet-i mesâil*.
- 74) — *Kelâm fi tebeyyün-i mâhiyet el-hurâf*.
- 75) — *Şerh kitâb el-Nefs li-Aristâtâlîs* : Denilir ki bu, *El-İnsâf* (adlı kitap)'dan (bir kısım)'dır.
- 76) — *El-Nefs* : Makâledir. *El-Fusûl* (olarak ta) bilinir.
- 77) — *İbtâl'ü ahkâm el-nucûm* konusunda makâledir.
- 78) — *El-Mülh* kitâbı : Nahiv (gramer=syntax) konusundadır.
- 79) — *Fusûl'ün ilâhiyyet'ün fî isbât el-Evvel*.
- 80) — *Fusûl fî el-Nefs vet-Tabiiyât*.
- 81) — *Risâle ilâ Ebî Saîd ibn Ebül-Hayr el-Sûfî* : Zühhd konusundadır.
- 82) — *Lâ yecüzü en yekûne şey'un vâhid'un cevher'en ve araz'en* :
- 83) — *Mesâil ceret beynehu ve beyne ba'z el-fuzalâ' fî funûn el-ulûm*.

- 84) — *Ta'likât : Ebul-Ferec el-Tabîb el-Hemedânî'nin meclisinde sorulan sorular ve İbn Sînâ'nın cevapları.*
- 85) — *Makâle zekerehâ fî tasânîfihi ennehâ fil-memâlik ve bukâ' el-Arz.*
- 86) — *El-Zâviyet elletî min el-muhît vel-mümâs lâ kemmiyete lehû :* konusunda bir özet.
- 87) — *Ecvibe li suâlât seelehu anhâ Ebul-Hasen el-Amirî :* Bunlar, 14 tâne meseledir.
- 88) — *El-Mûciz el-Sagıyr kitabı :* Mantık konusundadır.
- 89) — *Kıyâm el-Arz fî vasat el-semâ' kitabı :* Bunu, *Ebul-Huseyn Ahmed ibn Muhammed el-Sehlî* için yazmıştır.
- 90) — *Mefâtîh el-hazâin kitabı :* Mantık konusundadır.
- 91) — *El-Cevher vel-Araz* konusunda kelâm (açıklama).
- 92) — *Te'vîl el-rûyâ* kitabı.
- 93) — *El-Redd alâ makâlet el-Şeyh Ebul-Ferec ibn el-Tayyib.*
- 94) — *El-Aşk* risalesi : Bunu, *Ebû Abdullâh el-Fakîh* için yazmıştır.
- 95) — *El-Kuvâ el-insaniyye ve idrâkâtühâ* konusunda risâledir.
- 96) — *Tebeyyün'ü mâ el-huzn ve esbâbuhu* konusunda söz (açıklama).
- 97) — *Makâle ilâ Ebî Ubeydillâh el-Huseyn ibn Sehl ibn Muhammed el-Sehlî :* karışık (muhtelif) bir şey konusundadır.....» (İbn ebî Useybia, *Uyûn el-enbâ*, s. 457-458-459).

Görüldüğü üzere *İbn Sînâ*, hemen her ilim dalında eserler yazmış ve bunlara rağmen, özellikle *filozof* olarak ün kazanmıştır. Eserlerden bazılarının, daha ortaçağda *latinceye tercüme* edilmesi sebebiyle, *Avicennism* denilen etkiler ortaya çıkmış, ve onun lehinde olanlar ile aleyhinde olanların her ikisi de bu etkilerden uzak kalamamışlardır. (Bu gibi etkilenmelere dair misalleri, başka bir yazıda vereceğiz).

